КЫШ—БҮГҮ АДЫРЛАРГА ЭҢ УЛУГ ШЫЛГАЛДА

КИЧЭЭНГЕЙНИ – МАЛ - МАГАННЫ КАМГАЛААРЫНЧЕ

Республиканың нийтилел-политиктиг солуну

ШЫН

Солун 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн.

№ 140 (15824) ◆ 1996 чылдың декабрь 21, суббота ◆ Ат салган шагы 21.10 ⇕ Садар өртээ 500 рубль.

Тыва Республиканың эртеминиң алдарлыг ажылдакчызы, социал эртемнер академиязының академиги, төөгү эртемнериниң доктору

Ю. Л. АРАНЧЫНГА

ХҮНДҮЛҮГ ЮРИЙ ЛУДУЖАПОВИЧ!

Төрүттүнгениңерден бээр 70 чыл, эртем болгаш хөй-ниитин ажылы кылып эгелээниңерден бээр 44 чыл болган алдарлыг юбилейиңер-биле Тыва Республиканың Президентизи болгаш Чазаа Силерге чүректиң ханызындан чалбыыштыг изиг байыр чедирип тур.

Тывага эртемни сайзырадырынга, төрээн чонуңарның төөгүлүг эрткен оруун өөренип, ону шинчилээринге, бедик мергежилдиг эртем ажылдакчыларын белеткээринге, республиканың экономиказын, культуразын, уран чүүлүн сайзырадырынга, хөй-ниитин амыдыралын идепкейжидеринге Силерниң киирип келген салыышкыныңар канчаар-даа аажок улуг.

Силерниң бижээниңер 90 хире чарлаттынган ажылдарыңар, ылаңгыя «Тыва Совет Эвилелиниң Ада-чүртүнүң улуг дайынының чылдарында», «Тыва улустуң социализмче төөгүлүг оруу», «Алдан-маадырларның тура халыышкыны» деп номнарыңар эртемденнерниң болгаш хөй-ниитиниң улуг соңуургалын болгаш бедик үнелелин алган.

Ол бүгү дээш Силерге өөрүп четтиргенивисти илергейлеп, курлак чедир мөгейдивис!

Бо байырлыг хүнүң таварыштыр, хүндүлүг Юрий Лудужапович, бажыг кадык-шылды, аас-кежиктиг сеткиливис ханызындан Силерге күзедивис!

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.

1996 чылдың декабрь 21.
Кызыл хоорай.

ДААЛГАЛАРНЫ БЕРГЕН

Дүүн, Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак Чазакка эрткен чөвүлел хуралга үве чугаалааш, Ак-Довурак, Шагаан-Арыг хоорайларда, Хову-Аксында, Барыын-Хемчик кожууннуң суурларында хөмүр-даш чедишпейн турарындан одалга айтырыында берге байдалдың тургустуна бергенин дүвүрел-биле дыннаткан.

Мындыг дүвүренчиг байдал «Каа-Хем» хомүр-даш разрезинге ажыл соксадыышкынының, кожууннар чагыргаларының удуртукчуларының ажыл-агыйжы эвес, харысалга чок ажылының, «Тыва нефтьпродукт» күрүне бүдүрүлгезиниң кошкак ажылының (удуртукчузу М. К. Доржукай) түннелинде тургустунган. Кывар-чаар материалдарны ой-шаанда белеткеп албааны илерээн.

ТР-ниң Президентизи тургустува берген берге байдалды доп-дораан чайладырын айыткан даалганы Чазак Баштынының оралакчызы Э. Х. Ооржакка, үлетүр, энергетика, транспорт болгаш харылзаа сайыды Н. Б. Дьяковка, «Тыва нефтьпродукт» күрүне бүдүрүлгезиниң чингине директору М. К. Доржукайга берген болгаш ТР-ниң Чазааның курлавырларын ажыглап, үстүнде айыткан черлерже кывар-чаар материалдарны, хомүр-дашты дораан чедиреринде дааскан. Чоокку үеде муң тонна ажыг хомүр-дашты дүрген чедиреринкорген.

Бистиң корр.

Президентиниң ажыл-албаны

БЕРГЕ БАЙДАЛДА КАНЧААР АЖЫЛДААРЫЛ?

Президент Ш. Д. Ооржактың Тес-Хемге чораанының дугайында

Ш. Д. Ооржак Эрзинге актив хуралын эрттиргеш, орук аза Бай-Даг сумузунга барган. Сумунуң удуртукчуларынын тайылбырын езугаар алырга, ында социал адырның объектилери ажылдан турар. Соолгу үеде республиканың чурттакчылыг черлериниң дуржулгазын өөренип, хомүр-дашты камнап алыр дээш Культура бажыңын түр үеде хаап каан болгаш одавайн турар. Кажан суму чергелиг культурлуг хемчеглер эрттирер апарган таварылгаларда одап ап турарынга Президент үүлдүгүзүнген. Ында ажыл-агыйның илчирбелиг тракторларының шимчедикчизинге кудар масло чок, 7 «Беларусьтун» чүгле 3-ү ажылдан турар. Артык кезектер керек. Күчүлүг «Т-150» база масло ч гундан анаа турар. Малчын коданнар чоогунда одарларны далбыйлап турар. Мында ниитизи-биле 86 кодан бар. Оларның 36-зы хуу малдыг чон болуп турар. Ажыл-агыйда 13 муң хой бар. Ортумак школаның чылдылга системазын солуру чугула.

Совхоз директору чоокку үеде 100 тонна сигенни Улуг-Хем кожуунда «Куш-ажылдың хостуу» совхозтан алырын дугуржуп алганын Президентиге чугаалап берген.

Ниитизи-биле алырга, байдагжыларда кыштаглаашкын талазы-биле байдал Качыкта дег нарын эвес-даа болза, кылыр ажылдар, дарый ап чорулар хемчеглер эвээш эвес дээрзин Президент актив кежигүннеринге болгаш ол черниң удуртукчуларынга сагындырган, даалгаларны берген.

Президент Эрзин кожуунга сургакчылаашкының ооңбиле дооскаш, орай кежээ Самагалдайга баргаш, кожуун чагыргазының удуртукчулары-биле ниити байдалды тодарадыр сорулгалыг чугааны кылган.

Суббота эртенинде Ш. Д. Ооржак даң бажында Шуурмак суурга баргаш, ыяш белеткээр пунктунуң ажылы-биле танышкаш, суурнуң социал объектилерин шуптузун кезип көргеш, ниитизи-биле багай эвес-тир дээрзин демдеглээн. Оон келгеш, Самагалдай суурнуң девискээринде турар үлетүр, бүдүрүлгелерге, бюджет организацияларынга барып чораан болгаш оларның ажыл-ижи база амыдырал байдалдары-биле танышкан.

Ш. Д. Ооржак Ак-Эрик суурга чеде бээрге, дыка хөй черлер акша-төгериин апкан болган. Чон ажы-төлүнге, боттарынга аъш-чем, бараан садып алыр дээш садыг-магазинче шуужупкандаа болза, ажыл-агыйның конторазының залынга чугула херектиг кижилер хөй-үе-биле чыглып келген. Аңаа Ш. Д. Ооржак бодунуң келген сорулгазының дугайында чугаалааш, кожуунга, ажыл-агыйга база сумуга бо берге нарын үеде үүнү кылза экил дээрзин болгаш соңгаарладып болбас хемчеглер дугайында бодунуң саналдарын чугаалаан. Бо чылын аңаа 22 тонна үрезинни чаштырган-даа болза, каңдаашкының түннелинде, тараа албаан. А суггат чорудар каналдың үрелгениниң ужурундан ону ажыглап шыдаваан, суг чавызааш, келбейн барган. Бо чылын 435 гектар шолге үрезин чаштырган-даа болза, оон дүжүт албаан. Чонда тараа чок болган. Сүт база чок. Шалың орнунга 41 тонна далганны, 850 килограмм вермишельди, 3 тонна чигирни, 536 литр үс аймаан, 834 хлебти болгаш 7 миллион рубль өртектиг идик-хепти үлээн. Оон аңгыда ажылчыннарга 800 хойну берген. Ам шалың өрези 141 миллион рубль. Ажыл-агый чогум техника аймаа-биле шору болуп турар. Бо чылын дужааган 7 тонна дүктүн акшазын болгаш дотациязын амга чедир албаан. 657 баш хойну аъш-чем корпорациязынга аргажок чиик өртекке дужаапкан. Бир баштың ортумак өртээ чүгле 63 муң рубль болган, а рынокта бир баш хойнуң өртээ 150-ден 250 муң рубль чедип турар болгай.

Суму төвүнде чунар-бажың чок.

Кызыгаар шугумун 5 километр хире черде кызыра кылганындан 600 хире гектар чер, оон иштинде сиген кезер шөллер болгаш одар-белчиир ийи кызыгаар аразынче кире берген.

Бо хүннерде суур биле Самагаллай аразында автобус чок. Кожуун иштинде автобус харылзаазы үзүлген.

Ортумак школаның чылдылга системазын хөйнүң күжү-биле кылган-даа болза, чамдык черлерде хоолайларны чазын солууру негеттинип турар. Эрги школаның дээвиири дүжүп бадарының кырында келген. Спорт залында херексел чок. Школа чайгы үеде үүнү-даа бүдүрбээн. Келир частан эгелеп, чер ажылынче чаа кирер деп планнап турар.

Сумуда база бир шыңгыы айтырыг — 138 өг-бүле бажың алыр ээлчегде туруп турар. Доозуннуг бугазын ажыглалга киирер дээр болза аңаа ам күчүлүг техника херек.

Суурнуң магазининде өртектер кедергей улуг болуп турарынга чон хомудан турар. Үнүш үзү Кызылда 9-10 муң рубль турда, ол ында барык ийи катап аар. Кофе, шай аймаа база ындыг. Телевизорнуң үнү чок. Сайгында турар станцияга кожуунуң бир специализин тургузарын чон Президентиден дилеп турар.

Үстүнде тургустунган айтырыгларга хамаарыштыр Ш. Д. Ооржак кандыг чүүлдерни кажан кылып болурунуң талазы-биле бодунуң санал-онаалын киирип, тус черниң болгаш кожуун чергелиг удуртукчуларга даалгаларны берген.

О. Шынаа сумузунда ниити байдал чүгээр деп болур.

(Тончүзү 2-ги арында).

ДЕЛЕГЕЙ ЧЕМПИОНУ-БИЛЕ УЖУРАШКАН

Тыва Республиканың Президентизи Ш. Д. Ооржак декабрь 19-та кик-боксингге бо чылгы делегей чемпиону Аяс Соянны болгаш ооң тренерлери Илья Шивит-Хуурак, Семен Монгуш оларны хүлээп ап, ужуражылга эрттирген. Ады-сураа чер бөмбүрзээниң бүгү чурттакчыларының аразында билдинип, диңмиреп эгелээн аныяк тыва боксер А. Соян бодунуң амыдыралчы база спортчу нандарын Президентиге кысказы-биле таныштырган. Ш. Д. Ооржак ужуражылганы түңнеп тура мынча дээн:

— Бистиң оолдарывыс, кыстарывыстың делегей денелинге чайынналчак спорттчу тиилелгелерни чедип ап турары дээрге-ле, чер-чүртүнүң, ада-иелериниң, чоок кижилериниң олче улуг идигни берип турарының ачызыдыр. Делегей чемпионун өстүрген Ары-Булакка, Нарын хемге, ооң чонунга байыр чедирип ор мен. Чедиишкиннер боттары чедип келбес. Мында кол-ла чүве — тренерлерниң, күш-культура башкыларының киирген кайгамчык улуг күш-ажылы, оларның эртем езугаар чорудуп турар тактиказы. Спорттчу маргылдаларга Европа, Азия дипке бирги черлерни алыр болза, ооң соонда Олимпий оюннарында чемпион болурунуң магадылалы тургустунар.

ТР-ниң Президентизи, Чазаа, спорт болгаш күш-культура, социал айтырыгларже кол кичээнгейни ам-даа угландырар апаар. Амыдыралдан түңнел үндүрүп көөрге, хөй ажы-төлүг өг-бүлелерден ат-алдарлыг спортчулар, төлептиг мөзүг-шынарлыг ажылдакчылар үнүп турардыр. Ынчангаш социал реформаларны ам-даа ханыдадыр, өг-бүленің экономиказын быжыглаарынче кол кичээнгейни угландырар апаар бис — деп, Президент өскелап айыткан.

Тыва Республиканың Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитединиң даргазы С. Ы. Ооржак ужуражылганың киржикчилериниң мурнундан сөс ап үүве чугаалаан, спортчуларны деткип, улуг дуза чедирип турары дээш Президентиге, ТР-ниң Чазаанга өөрүп четтиргенин илереткен.

Танов ЧИГДЕН.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ ЧАРЛЫКТАРЫ

А. Д. Соянны Тыва Республика орден-биле шаннаар дугайында

Онза ачы-хавыяазы болгаш Мурнуу Көрееняның Сеулга делегейиниң кик-боксинг чемпионадынга кайгамчыктыг чедишкини база күш-культура болгаш спортту хөгжүдеринге хууда киирген үлүү дээш Россия Федерациязының Үндүрүг полициязының Федералдыг албанының Тыва Республика талазы-биле эргелелиниң I категорияның специализи Аяс Дайынович СОЯННЫ Тыва Республика орден-биле шаннаар.

* * *

СПОРТКҮРКОМИТЕТТИҢ АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫН ШАННААР ДУГАЙЫНДА

Күш-культура болгаш спорттту хөгжүдеринге ачы-хавыяазы болгаш хөй чылдарда үре-түннелдиг ажылы дээш

Тыва Республиканың «Шылгаранга күш-ажыл дээш» медалы-биле

Тыва Республиканың Күш-культура болгаш спорт талазы-биле күрүне комитединиң даргазы Сергей Ынаажыкович ООРЖАКТЫ шаннаар.

«Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» атты

Кызыл хоорай чагыргазының чанында уругларның болгаш элээдилерниң штаттан дашкаар Төвүнүң спортчу-техниктиг килдизиниң эргелекчизи Василий Петрович БАКЛЫКОВКА;

Тыва Республиканың Спорт күркомитединиң спортчу дээди мергежил школазының улуг тренери Семен Даржы-Серенович МОНГУШКА ыпсыр.

Тыва Республиканың Президентизиниң Хүндүлел бижин-биле

Тыва Республиканың спорт-күркомитединиң спортчу дээди мергежил школазының бокс талазы-биле улуг тренери Илья Кимович ШИВИТ-ХУУРАКТЫ шаннаар.

* * *

ТЕС-ХЕМ КОЖУУНДА САМАГАЛДАЙНЫҢ УРУГЛАРНЫҢ-ЭЛЭЭДИЛЕРНИҢ СПОРТ-ШКОЛАЗЫНЫҢ АЖЫЛДАКЧЫЛАРЫН ШАННААР ДУГАЙЫНДА

Күш-культура болгаш спорттту хөгжүдеринге ачы-хавыяазы болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг күш-ажылы дээш

«Тыва Республиканың алдарлыг ажылдакчызы» атты

Бокс талазы-биле улуг тренер Александр Чоодуевич БИЧЕ-ООЛГА тыпсыр.

Тыва Республиканың Президентизиниң Хүндүлел бижин-биле

Бокс талазы-биле тренер Александр Даш-оолович КҮНЗЕКТИ;

Бокс талазы-биле тренер-педагог Май-оол Балзанович КУШЛАНЫ;

Самагалдайда УЭСШ-тың директору Алексей Самданович САНЧАТТЫ шаннаар.

Тыва Республиканың Президентизи Ш. ООРЖАК.

1960 чылдың декабрь 19 болгаш 15 хүннери.
Чарлыктар дугаары № 561, 560 болгаш 557.
Кызыл хоорай.

Онча-менди

Түлүш Кечил-оол аттыг совхозтуң Хайыракан сүт-бараан фермазы кыштаглаашкынче организастыг кирген.

Силос, чарбадан өске мал чемнериниң курлавырлары дүжүрүнген. 94 инектиң бежен дөртүн саап турар. Күш-ажылчы коллектив агаар-бойдустуң байдалы-биле азыраан малын кодандан үндүргеш одарладып, сентябрь айдан бээр чаңгыс-даа баш хоратпаан. Кажаа-хорааларны төп котельная чылыдып турар.

Саанчылар, кадарчылар дүнелерде эш-эш болуп алгаш, инектерни чемгерип, хайгаралды күштелдирген.

Наталья ЧАШ-ООЛ.

Ээлчеглиг кадат

Чааты сумузунда Николай Сандык-Хуурактың удуртканы кооперативте ажыл-иштиг байдалы ниитизи-биле таарымчалыг.

Кыштагларда үш-үш тонна хөмүр-дашты дүжүргеп. Бода мал аңгы кыштарда. Ону Каа-оол Дажыкпан, Буян Чамзы удурткан алды кижи составтыг кадарчылар бөлүү хайгаарап, кадарып турар, ээлчээн эрттиргеп кижилер суурже чаныптар.

Чүге дизе аңаа турган бажыңны алыксак-чиксек кижилериң үптеп аппаргавындан турлагга доктаамал чурттап, ажылдаар арга чок.

Шораана СЕМИС-ООЛ.

Чылаңныгда

«Чодураа» коллективтиг бүдүрүлгеде аныяк кадарчы Вячеслав Кызыл-оол кыштаг-хораазын күзүн шынарлыг кылдыр септеп, селип алган.

Эрес, Азията дээр дуңмаларын эвиледелеп, кооперативтиң 130, боттарының 120 хой, өшкүзүн онча-менди кыштаглаткан. Чайын он тонна сигенни кезип белеткээш, чоокта чаа коданында эккеп алган. Одаар үүлү, дузу, ижерчиир аъш-чеми четчир.

Концерт, лекциялар кышкы үеларде болбастаанынга, хөм идиктерни магазиннерге сатпастаанынга малчыннар хомудан турарлар.

Өөшкү-Саар ДОСПАН-КОМБУ.

Инвалидтерге

«Улуг-Хем» солуннуң редакциязы кожууннуң социал камгалал албанының дилээн езугаар.

Шагаан-Арыгда чурттап турар, бажыңнарындан үнүп албастаан инвалидтерге келир чылын халас алыр кылдыр чамдык солуннарны бижидип берген. Оларга күш-ажылдың хоочуннары Виктор Мактар, Хүрең-оол Монгуш, Дамбаа Кыргыс, Аңаа Комбу болгаш өскелер-даа хамааржыр.

1997 чылдың солуннарының чагыдылгазын бедик деңнелге эрттиргеп удуртукчуларга тускай шаңналдар тыпсыры база көрдүнген.

Шолбан БЫШТАК-ООЛ.

Сайгарлыр планныг бис

Бодум арат ажыл-агыйлыг мен. Ала-Буга деп черге тараа тарааш, он ажыг тонна кызыл-тас ажаап алдым.

Чеди саар инектиг, бежен шаа өшкү, хойлуг бис. Арыг-Үзүү суурнуң артында улуг орук кыдыында ийи өг бар. Кожавыстың адын Анна Карбу дээр. Рынокту негелдезиниг-биле амыдыралдыска дөмектеп, дуза болзун дээш саарлыкчы ажылды оаза шиңгээдип ап эгелеп, эрткен, дүшкен орук кижилери аъштаныр-чемненип алыры-биле «Шайлаарактыг» өглеривис чаныда ажыттывыс. Чылыг үелерде чорумалдар көвеи болурундан, айда киирип алыр орулгавыс миллион рубль ажаадаа бергилээр. Хамык продуктулар бодувустуң болгашла эки чорду. Үндүрген чарыгдалывысты киириштир санап көөрүвүске, кирген орулга эвээш боор-дур. «Арага-дары бар бе» — деп алгыржып чоруур тенек кижилердаа келгилээр, садыг эвес-тир дээрзин билиндирер ужурга таваржыр. Чайын — аарыы, быштак, кызын манчы, хуужур садыл, сайгарлыр планныг бис.

Алексей ЧАМБАЛ.

Директорлар солушкан

Түлүш Кечил-оол аттыг совхозтуң директору турган Сергей Ооржак, кожуун чагыргазының адынга шөлээлээр дугайында билдирипишкин бижээш, ол-ла хевээр ажылындан халажырып дыңнаткан Аныяк директорнуң албан-дужаалындан халашкан чылдагааны болза, көдээ ажыл-агый эргелелиниң начальниги В. С. Чөржей-оолдуң дыңнатканын езугаар алырга, ажылды эмин эрттир эренгей удуртуп турганы бооп турар.

Мал-маганы арбын, харыңдаа тева өстүреринге кол база апар чыдар бүдүн, бүрүн ажыл-агыйны ол черде чурттап турар, агроном эртемниг Хирлиг-оол Ушлан хүлээп алган. Оон удуртуп турганы «Арыг-Бажы» совхозтуң директорунга Белек Дашпылоол томуйлаткан.

Кежик-оол ЧӨРЕВЕ.
Улуг-Хем кожуун.

Улуг-Хемде

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаалдары

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ СОҢГУЛДАЛАРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ ЧЕДИ-ХӨЛ КОЖУУННУҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫН ТУРГУЗАР ДУГАЙЫНДА

1996 чылдың декабрь 16. № 76. Кызыл хоорай

«Тыва Республиканың Президентизиниң соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 12 үүлүнге дүүштүр Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының **доктаадыры болза:**

1. Чеди-Хөл кожууннуң соңгулда комиссиязын 9 кижи составтыг кылдыр томуйлаар:

1. Долаан Ульяна Тюлюшевна, 1947 чылда төрүттүнген, ортумак тускай эртемниг, Чеди-Хөл кожууннуң Хендерге суурда мал эмчизи;

2. Диженко Ольга Васильевна, 1971 чылда төрүттүнген, ортумак эртемниг, Хову-Аксы суурнуң чуртталга-коммунал ажыл-агый бүдүрүлгезиниң паспорт столунуң инспектору;

3. Зайнуллина Марина Владимировна, 1959 чылда төрүттүнген, ортумак тускай эртемниг, Хову-Аксы суурда уругларның музыка школазының директору;

4. Кенден Алдын-кыс Николаевна, 1966 чылда төрүттүнген, ортумак тускай эртемниг, Чеди-Хөл кожууннуң өөредилге килдизинин бухгалтери;

5. Монгуш Зинаида Монгушевна, 1952 чылда төрүттүнген, ортумак тускай эртемниг, Хову-Аксы суур чагыргазының даргазының оралакчызы;

6. Ондар Алексей Идей-оолович, 1956 чылда төрүттүнген, дээди эртемниг, Чеди-Хөл кожууннуң чер комитединиң даргазы;

7. Оюн Вера Сатовна, 1959 чылда төрүттүнген, долу эвес дээди эртемниг, Чеди-Хөл кожуунда Сайлык суурнуң «Теремок» уруглар садыңыг эргелекчизи;

8. Очур-оол Орлан Борисович, 1965 чылда төрүттүнген, дээди эртемниг, Чеди-Хөл кожууннуң иштики херектер килдизиниң начальнигинин кадрлар талазы-биле оралакчызы;

9. Сары-Хоо Татьяна Мурзуевна, 1953 чылда төрүттүнген, дээди эртемниг, Чеди-Хөл кожууннуң Элегес суурда социал ажылдакчы.

II. «Тыва Республиканың Президентизиниң соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 20 үүлүнге дүүштүр Чеди-Хөл кожуун чагыргазы (В. М. Оюн), күрүне органнары, хөй-ниити каттыжыышкыннар, бүдүрүлгелер, албан черлери, а ол ышкаш албан-дужаалдыг кижилер соңгулда комиссияларынга эргежок чугула бажың-балгатты, транспортту, харылзаанын чепсек-херекселдерин, техниктиг дерилгелерни тып бээринге дузалаар, а ол ышкаш сан-медээлерни болгаш материалдарны киирер, соңгулда комиссияларының дилег-дыннадыгларынга харыыларны беш хонук хуусаада, соңгулдалар хүнүнге чедир беш хонукта база соңгулдалар хүнүнде — доп-дораан бээр.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының даргазы Н. ОНДАР.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының харысалгалыг секретары К. БУДУК-ООЛ.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ПРЕЗИДЕНТИЗИНИҢ СОҢГУЛДАЛАРЫНЫҢ ТАЛАЗЫ-БИЛЕ КЫЗЫЛ ХООРАЙНЫҢ СОҢГУЛДА КОМИССИЯЗЫН ТУРГУЗАР ДУГАЙЫНДА

1996 чылдың декабрь 16. № 72. Кызыл хоорай.

«Тыва Республиканың соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 12 үүлүнге дүүштүр Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының доктаадыры болза:

I. Кызыл хоорайның соңгулда комиссиязын 9 кижи составтыг кылдыр томуйлаар:

1. Анкудинов Игорь Леонидович, 1962 чылда төрүттүнген, дээди эртемниг, шеригаалбанныг;

2. Даваакай Доржу Маадыр-оолович, 1972 чылда төрүттүнген, ортумак тускай эртемниг, Тыва Республиканың Аныяктар херектериниң талазы-биле яамының чанында медээ төвүнүң директору;

3. Дамба Доржу Сатович, 1940 чылда төрүттүнген, дээди эртемниг, пенсионер;

4. Кисткин Лаура Хертековна, 1961 чылда төрүттүнген, дээди эртемниг, күрүне университединиң проректору;

5. Севрюгина Людмила Станиславовна, 1949 чылда төрүттүнген, Кызыл хоорайның өөредилге килдизиниң инспектору;

6. Самданчап Мам-оол Хертекович, 1940 чылда төрүттүнген, дээди эртемниг, «Леппортуд» АН-ниң директорунуң оралакчызы;

7. Черноусов Александр Николаевич, 1958 чылда төрүттүнген, дээди эртемниг, «Тускайжыттынган коммунал септелге-тудуг» эргелели;

8. Юша Чечек Саин-ооловна, 1964 чылда төрүттүнген, юрист дээди эртемниг, Тыва Республиканың Күш-ажыл талазы-биле күрүне инспекциязының хоойлу-дүрүм талазы-биле инспектору;

9. Якушкина Лидия Михайловна, 1953 чылда төрүттүнген, дээди эртемниг, хоорайның күш-ажыл болгаш чурттакчы чонну ажылга тургузар төвүнүң директору.

II. «Тыва Республиканың Президентизиниң соңгулдаларының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунуң 20 үүлүнге дүүштүр Кызыл хоорай чагыргазы (З. Н. Сат), күрүне органнары, хөй-ниити каттыжыышкыннар, бүдүрүлгелер, албан черлери, а ол ышкаш албан-дужаалдыг кижилер соңгулда комиссияларынга эргежок чугула бажың-балгатты, транспортту, харылзааның чепсек-херекселдерин, техниктиг дерилгелерни тып бээринге дузалаар, а ол ышкаш сан-медээлерни болгаш материалдарны киирер, соңгулда комиссияларының дилег-дыннадыгларынга харыыларны беш хонук хуусаада, соңгулдалар хүнүнге чедир беш хонукта база соңгулдалар хүнүнде—доп-дораан бээр.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының даргазы Н. ОНДАР.

Тыва Республиканың Төп соңгулда комиссиязының харысалгалыг секретары Д. БУДУК-ООЛ.

ЧҮНҮ КЫЛЫРЫН ЧУГААЛАШКАН

Кожууннарның хереглекчилер ниитилелдериниң, хууда бүдүрүлгелериниң удуртукчуларының киржилгези-биле ТР-ниң Хереглекчилер эвилелиниң баштаар черинин калбак хуралына хереглекчилер кооперациязының 1996 чылда социал-экономиктиг байдалының дугайында айтырыгны база келир чылдагы сорулгаларны чугаалашкан.

Республиканың Хереглекчилер эвилелиниң баштаар черинин даргазы Х. Д. Монгуш хереглекчилер ниитилелдеринде болгаш бүдүрүлгелеринде экономиктиг реформаларның анализин, 1997 чылда экономиканы чогумчударының сорулгаларын тодаргай дыңнаткан.

Ук хуралга кожполар дарганы санал бергеш, чурттакчы чоннуң, бюджет организацияларының (уруглар албан черлери, эмнелгелер. ИХЯ-ның албан черлери) чээлиге алган өрелерин төлеп шыдавайн турарын дүвүрел-биле айытканнар. Чээлиге берген бараан, продукцияларын ниити түүү 13 млрд. рубль четкен. Бо айтырыгны чыл төнчүзүнге чедир үзе шинтпирлээрин ТР-ниң Чазаандан дилээн.

РХЭ-ниң баштаар черинин парлалга албаны.

БЕРГЕ БАЙДАЛДА КАНЧААР АЖЫЛДААРЫЛ?

(Төнчүү. Эгезин 1-ги арында).

Чаа барган акша-төгерикти чон алган. Хлебти быжырып турар, далган курлавыры бар. Эн турган 22 бажыңның 12-зинче улус кожуп кирген. Артканнарын септеп кылып турар. Бо чылын алдынган 30 тонна тарааның 15 тонназын үрезинге арттырган. Владимировка чоотунга олурткан картофель шоолуг үмээн. 269 орегеде ниитизи-биле 3920 баш шээр мал бар. Бо чылын 300 баштың сагыш, оода мал — 1190 баш. Оорга 98 ниекти, 28 чылчыны үлыскан. Ажыл-агыйда 14 муң 600 баш шээр малдыг. Чылгы —190, Ниитизи-биле 58 коданның 14-ү хуу малын кадарын турар. Дөңгеликте, Хоолугда болгаш Серликте чамдык малчыннар харга бергеден турар. Бо чылын «ырлажыр» чайлааш, мал чемин эки белеткеп албаан, ам 100 тонна хире хыргыыш арткан. Кылын хар адаанда хыргышты кезер эвин ыпнайн турар, бензин, солярка чедишпейн турар. Эмнелге бажыңына боду башкарынар системалыг чылдыланы кылыр дээрге, амдыгында акша-төгерик чок. Дүрген дуза чедирер эмчи машиназы үрелип турар. Эм курлавыры базе эвээш.

Президент школага баргаш, аңаа хөй хөмүр ажылдаас боду агар чылдыларга системазын тургузары чугула дээрзин айыткан. Культура бажыңына базе. Аңаа берген көгжүм херексели ис чок читкен. Үгле чангыс саян бар. Ол-ла. Ш. Д. Ооржак школага класстарже кирип, башкылар-биле базе ыска ужуражылганы эрттирген. Аңаа оларның соонда турган турар айтырыгларына харылаан берген. Хөмүр-даш камнап алыры-биле Культура бажыңын амдыгында одаваан, спорт аалын ажылдап турарын Президент деткээн. Ынчангаш күстен эгелээш, бо хүннерге чедир үгле 12 тонна хөмүрну чарыгдаан.

Суур иштинде кудуктан суг ап турары дээш, ореге бүрүзүндөн ай санында 10 муң рубльди төлеттирип турар.

Президент ол хүн ажылагыйның чамдык малчыннарына болган кызыгаар постузунга чораан сөөлүнде, Y. Шыная сумузунга удуртукчулар-биле ужуражып, ында ниита байдал талазы-биле беседаны кылган.

Өске ажыл-агыйларга деннээрде, ында чоннуң малмаган дээш ажылдап турары шору. 1642 тонна сигенниг. Элээн хөй түнгі аъшчемни чонга болгаш малчыннарга үлеп берген. Шээр база бода малдан аңгыда, чон хаваннарны база аазырап турар. Ш. Д. Ооржак ол ажыл-агыйга шээр малдың эдержилгезинче кичээнгей угландырар талаазы-биле чугааны кылган.

Школага математика болгаш даштыкы дыл башкылары херек. Чылдылгага колдуунда-ла боду агар системаны ажыглап, хөмүрну камнап ап турар. Социал адырның объектилери ажылдап турар, чонда хууда 34 чунар-бажың бар. Кышкы үеде суг чедишпейн турар, кудук казар дээрге, чер дүвүнде суг 70-80 метрде болуп турар. Ынчангаш Президент сумуга дузалаары-биле төлөвилел ажылдарын дүрген «ылдыларын дааскан.

Берт-Даг сумузунда бичии чайгы солярказы удавас төнер деп барган. Шынаадан сиген кезеринге ажыл-агый белеткеп турар. Сүт-бараан фермазын Тес унунче чуга харлыг черже көжүрер деп турарын удуртукчулар Президентиге чугаалаан. Сиген аразында турар хирезинде мал чемин чедир белеткеп албаан. Курлавырда 240 тонна сигени чүге-даа чедишпес болу берген. Ынчангаш Улуг-Хем кожуунуң ажылагыйларындан сиген орнап садып алыр деп турар.

Суурның суг кыдында бажыннар чазын сугга алыр деп барган. Ынчангаш ол бажыңнарны көжүрериниң айтырыы тургустунуп келген.

Субботада Президент даң бажында Шуурмакка баргаш, ында ыяш ажыл-агый пунктузунуң ажылы-биле танышкаш, ону багай эвес деп демдеглээн. Суурның социал объектилеринге база чораан.

Ол хүн Ш. Д. Ооржак Самагалдайга келгеш, кожуун төвүнүң ажы-ажы албан черлеринге база чораан, сөөлүнде актив хуралын эрттирген. Аңаа Кызылдан чалаткан удуртукчулар база киришкен. Хуралды эрттирер мурнунда Президент кожуун чагыргазының адырлар аайы-биле харылаан турар специалистер болгаш удуртукчулар-биле тускай беседаны чоруткан. Республиканың электри харылзаа черинин удуртукчузу Д. К. Донгакты телевидение дамчыдар станцияларда байалды көөрү-биле тускай даалганы бергеш, ол хүн вертолет-биле чоруткан.

Хуралга Ш. Д. Ооржак бодунуң сургакчылаашкынының кол сорулгазын чугаалаан. Мурнуу зонада улуг хар дүшкени-биле холбаштыр ол Өвүр кожуунга болгаш тус черге чораанының дугайында чугаалап берген. Ынчангаш ол үеде кожуунуң чамдык черлеринге барып четтикпейн барганын аңаа дыңнаткан. 1936, 1957 база 1965 чылдарда шак мындыг улуг хардан малмаганны камгалап ап турганының чижектерин айыткан. Ынчан копчуг улуг когарал республикага таварышкан. Ол дугайында ынчан солуннарга биживейн турган. Ам болза, кажан онза байдалды чарлаан сөөлүнде, кандыг-даа чыскаал-байырлал турбас ужурлуг дээрзин сагындырган. Бүгү кижи күжүн болгаш техниканы чүгле малды камгалап алырынче угландырар херек. Президентиниң Чарлыы үнген соонда, малчын коданнарда база бригадаларда чырыкты катап кыыскан. Мындыг берге, нарын үеде стратегтиг планның күүселдезин дарый чорударын сагындырып чугаалаан. Кожуунуң сумуларында албан, организация черлеринден эгелээш, улуг класстарның өөренікчилеринге чедир бүгү коданнарны быжыглаарын айыткан. Кошкак малды одарже салган херээ чок — оларның тургузу чемгерилгезин хандырар.

Социал хандырылга талазы-биле Чодураа болгаш Y. Шыная сумулары багай эвес ажылдап турар дээрзин Президент чугаазынга демдеглээн. Бирги эллчегде чонкун күжүн мобилизастаарын чугула деп санаан. Кандыг-бир билдинмес черден дуза маанаан херээ чок. Кожуун иштинден көөрге, ында онза байдалды эскербейн турар хевирлиг. Каяа-даа баарга, үгле республика чергелиг айтырыглар көдүрүп турарына Президент таарзынмаанын айыткан. Чоннуң күжүн хаара тудар-даа болаа, техниканың күжү-биле чүнү кылын болурун санап көрбээн. Бульдозерлер болгаш суг сөөртүр машиналар колдуунда турар. Кыштагларга дежурныйлаашкынны тургускаш, графикти тодаргай санап алыр.

Ш. Д. Ооржак хуралга мындыг үүлүү база чугаалаан. Чамдык кижилер көдээде дөргүл-төрелдеринге келгеш, үгле чиш соп алырынга өйлежип турар. А оларга оода-ла каш килограмм мал чеми азы дус болгаш өске-даа ажылдар кылып бээринге кандыг-даа дуза көргүспейн турарынга элдепсинген. Эътти үгле үүжелээш чоруп турарынга өйлешкен. Оода сиген кезин алырынга бичии дузалашкан болаа дээрзин малчыннар боттары чугаалап турар.

Республиканың чамдык кожууннарында сиген кезер черлерни чон былаажып, харын-даа бүдүү оорлап кезин ап турда, мында байдал сыр өске болуп турарынга Президент хомудаан. Ынчангаш чоокку үеде ол талазы-биле кожуунуң удуртукчуларының отчёдун негээр мен дээрзин Президент медеглээн.

Сөөлгү үеде чонче, кижилерже сагыш салыр чорук кичээнгейде кудулаан. Ынчангаш оода-ла солун чагыдын бээринге дузалаарының аргаларын көөрүн Президент чугаалаан. Үгле ажыл-агыйларның эвес, чоннуң хууда мал-маганын камгалап алыры күрүне политиказы дээрзин ол онзалап демдеглээн.

Ужуражылга-хуралга Президент нити Россияда акша-төгериктиң болгаш чоннуң амыдырал байдалдарынга хамаарыштыр чонга тайылбырлап берген. Оон аңгыда, Тывага чоокта чаа чораан комиссияларның ажылының болгаш оларның кылган түүнелдериниң дугайында билдингирби-биле чугаалап берген. Сөөлгү үеде республиканың кожууннары болгаш суму черлери боттарынга кирип алыр орулгазын чедир чорутпайн турарындан үгле диленири ковудаан анарган дээрзин Ш. Д. Ооржак чугаалаан, ам болза тус черлериң боттарының кирип алган орулгазын барымдаалан турган, акша-төгерикти төлөн бээрин база сагындырын чугаалаан. Эккел дээргеле, ам берип турар ыдыг үүве чок.

Ужуражылга-хуралды төндүрүп тура, Ш. Д. Ооржак оон-даа өске чугула үүлдерге болгаш акша-төгериктиң хандырылгазынга хамаарышкан айтырыгларга тодаргай тайылбырын жыгган.

Ужуражылга үезинде моон мурнунда кожуун чагыргазының экономика талазы-биле бирги оралакчызы турган К. Л. Лапчаа сөс алгаш, ону чылдагаан чок черге ажылдан үндүрүп, оон албан-хүлээлгезин кызырык каапканының дугайында чугаалаан. Оон тайылбырындан ап көөрге, кожуун чагыргазының даргазы Т. Д. Донгак чамдык үелерде арага-дарыже сундугуп, оралакчызының чагыгсүмезин херекке албайн турган. К. Л. Лапчаа ол дугайында Күрүне секретары В. С. Очур-оолга дыңнатканын болгаш ында тускай бижиктиг боду чоруткының дугайында чугаалаан.

Бо дугайында кожуун чагыргазының даргазы харыны бергеш, чамдык кижилериниң талазындан Т. Д. Донгакка удурланын турарының дугайында чугаалаан сөөлүнде, аалдың соонда олуттан херээжеп кижи үнүп келгеш, алгы-чаалыны үндүрген.

Бо дугайында сөс ап, чүве чугаалаан пенсионер О. С. Аранчор база бодунуң санаалын кирген сөөлүнде, чамдык кижилер боттарының бодалдарын бээринге чугаалаан. Кижиин ажыл-агыйы-дан үндүрер-киирер чорук боттарын үеде коннуг берге дээрзин Ш. Д. Ооржак чугаалаан болгаш Лапчаа дарганы боду кыйгыртып алгаш, оон-биле тускай беседаны чоруткының дугайында база чугаалаан. Шак мындыг ужуражылга азы хуралга киржип корбээнин ол хомудал-биле чугаалаан.

Ынчангаш ол айтырыг талазы-биле шиитпирин үндүрер сорулга-биле Күрүне секретары В. С. Очур-оолдуң азы ону харылаан турар эргелел начальниги Т. Ч. Салчакты дарый чорударын Президент чугаалаан.

Хуралга Чыргаланды сумуу чагыргазының даргазы О. Ч. Сыват, кожуун чагыргазының кодээ ажыл-агый эргелелипиң начальниги К. Т. Дорлум, чагырга даргазы Т. Д. Донгак болгаш оскелер-даа санал-оналын киирген.

Ш. Д. Ооржак ужуражылганы түүнеп турган, кол сорулга — малды кедергей нарын байдалдан камгалап алырының дугайында чугаалааш, ол талазы-биле чугула хемчегларни алыр сорулга-биле Чазак доктаалын хүлээп алырын дыңнаткаш, ол кежээ хууда айтырыглар талазы-биле хой чонну база хүлээп алган.

Президент Ш. Д. Ооржактың улуг хар дүшкени-биле холбаштыр Эрзин болгаш Тес-Хем кожууннарже дөрт хонук иштинде болган кончуг аар-берге сургакчылаашкыны шак ынчаар доозулган. Бо берге нарын үеде ол «Тыва нефть продуктулары» күрүне бүдүрүлгезиниң удуртукчузу М. К. Доржукайны ол кожуунга харыысалгалыг кылдыр быжыглаан.

Виктор КАРА-САЛ.
Президентиниң парлалга секретары.

Ю. Л. Аранчынның 70 харлаанынга

ЭРТЕМДЕН, ЭРТЕМ ОРГАНИЗАКЧЫЗЫ

1996 чылдың декабрь 21-де Тыва Республиканың эртеминиң алдарлыг ажылдакчызы, социал эртемнер Академиязының академиги, төөгү эртемнериниң доктору Юрий Лудужапович Аранчынның төрүттүнген хүнүнден бээр 70 харлааны база ооң эртемниң болгаш хөй-ниитиниң ажылын кылып келгеннинден бээр 44 чыл ою. Ол 1926 чылдың декабрь 21-де Тес-Хем кожуунуң Чыргаланды сумузунуң Үстүү Хараал-Тейниң Ак-Өдек деп черге арат өг-булеге төрүттүнген. 1937-1941 чылдарда Самагалдайның эге школазынга, 1942-1947 чылдарда Кызылдың № 2 школазынга өөренгеш, ону мөңгүн медальдыг дооскан. 1947-1952 чылдарда ол Ленинградтың күрүне университединиң Чөөч чүк факультедин шылгаралдыг диплом-биле дооскаш, «Чөөп чүк чүттарының төөгүчүзү» деп мергежилди чедип алган.

1952 чылдан бээр ол Тываның дыл, литератураның болгаш төөгүнүң эртем-шинчилел институдунуң биче улуг эртем ажылдакчызы. 1958-1961 чылдарда ук институттуң директорунуң эртем талазы-биле оралакчызы.

1961-1967 чылдарда СЭКП Тыва өбкомунуң кылдыс эргелекчизинге ажылдан турган, 1967 чылдың октябрь 1-ден 1994 чылдың августка чедир эртем-шинчилел институдунуң директору боон ажылдан келген.

Ю. Л. Аранчын 30 ажыг чылдар дургузында Тываның культуразын хөгжүдер херекке, ылаңгыя ниитилел эртемниериниң талазы-биле шинчилел ажылын калбартырында, эртем кадрларын кижизидип өстүрер чорукка, башкыларның болгаш пропагандистериниң билиин бедидеринде, суртаал ажылында, эртем-билиглерни иептередиринде, төөгүнүң болгаш культураның тураскаалдарын кадагалап, камгалаарында шыдаар шаа-биле үлүг-хуузун кирип келген.

Ол институттуң материал-техниктиг баазазын быжыглап, эртем кадрларын, ооң иштинде кандидаттарны, докторларны белеткээр талазы-биле улуг ажылдарны кылган. Ол үеларниң иштинде институттуң эртем ажылдакчыларының саны каш катап көвүдеп, оларның билиг-мергежили, арга-дуржулгазы улгаткан. Институттуң секторлары чыл бүрүде археологтуг тураскаалдарны казып шинчилээр, этнография, аас чогаалы, диалектология база социология материалдарны чыын өөренир экспедицияларны организастап чорудуп, эртемге ажыктыг чаа-чаа ажыдыышкыннарны кылып турган. Бо экспедицияларны организастап, оларны акша-көпеек-биле хандырарында ол биче эвес үлүг-хуузун кирген.

Ю. Л. Аранчын эртем ажылын студент чылдарында эгелээн болгаш, ооң сонуургалдары хөй талалыг. Ооң баштайгы шинчилели «Сайгынның бурунгу түрк бижиктиг көжээзи» деп чүүлү ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының «Эпиграфика Востока» деп журналынга парлаттынган болгаш эртемге ажыктыг салыг болган.

Ю. Л. Аранчын 90 хире эртем ажылдарының автору. Ол «Тыва Совет Эвилелиниң Ада-чүрттүнүң Улуг дайынының чылдарында», «Тыва улустуң социализмче төөгүлүг оруу», «Алдан-Маадырларның тура халыышкыны» деп номнарындан аңгыда, Тываның социал сайзыралынын, төөгүзүнүң болгаш культуразының чугула айтырыгларына тураскааткан хөй санныг чүүлдерни Кызылдың болгаш чүрттүң өске-даа хоорайларының эртем сеткүүлдеринге болгаш чыындыларына парладып үндүрген. Олар эртемниң болгаш хөй-ниитиниң бедик үнелээшкинин алган. Оларның чамдыктары элээн каш даштыкы дылдарда парлаттынган, 1958 чылда Иркутскиниң күрүне университединге «Тыва Совет Эвилелиниң Ада-чүрттүң дайынының чылдарында» деп диссертацияны ол чедиишкинниг камгалааш, төөгү эртемниериниң кандидады деп эртем чадазын чедип алган. «Тыва улустуң социализмге төөгүлүг оруу» деп диссертацияны 1980 чылда Эртемнер академиязының Сибирь салбырының Төөгүнүң, филологияның болгаш философияның институдуна камгалааш, төөгү эртемниериниң доктору болган. Ооң эртем ажылында кол черни Тывага национал-хосталгалыг шимчээшкин, орус-тыва харылзаалар, Ада-чүрттүң дайынында тыва улустуң киржилгези, ооң социал хөгжүлдези, социализмче төөгүлүг оруу, Тывага 30-40 чылдарда болгаш 50 чылдарның эгезинде болган нугүлдүг болгаш ханыг репрессия үелер турар.

Чурт иштиниң болгаш делегей чергелиг эртем конфференцияларынга, симпозиумнарына база ол ыяскы 1970 чылда Москвага болган бүгүделегейниң төөгүчүлериниң XIII конгрезинге киржип, илеткелдерни болгаш дыңнадыгларны кылгылаан.

Ол бодунуң билиглери, арга-дуржулгазы-биле кады ажылдан чораан эш-оору-биле денге үлежип, чаа эгелеп чоруур болгаш аныяк эртем ажылдакчыларынга арга-сумезин, ажык-дузазын чедиреринге кажан-даа белен болгаш төлептиг.

Ю. Л. Аранчынның ачы-дузазын мен база өске эш-өөрлерим-биле бир демей ап чораан мен. Ооң бир чижээ, 1959 чылдың июньда Ленинградтың күрүне университединиң төөгү факультедин доозун турумда, ол аңаа чедип келгеш, дыл, литератураның болгаш төөгүнүң эртем-шинчилел институдунга ажылдаарын сүмелээн. Оон мени делегейде сураглыг археолог профессор М. П. Грязнов-биле таныштырган, ооң Байкалга, Красноярск крайга удуртуп турган экспедицияларынга кады ажылдаарын дугуржуп каан. Ол экспедицияларга ажылдап турган, төөгүнүң болгаш культураның бурунгу тураскаалдарын казып шинчилээр немелде мергежилди чедип алган мен. Ол үеларнде эгелээш, бо хүннерге чедир Ю. Л. Аранчынбиле 37 чылдарның дургузунда кады ажылдап келдивис. Оон ыңай ол Тываның төөгүзүн өөренин шинчилээринге база бир үлүг-хуузун кирген эртемден Л. В. Гребневбиле ССРЭ-ниң Эртемнер академиязының археология институдунуң аспирантурازынга өөренип кирип, эртем чадазы чедип алырына база дузаны чедиргеп. Эртем ажылындан аңгыда, хөй-ниитиниң ажылынга эң идепкейлиг-биле киржип, солун лекция, беседалары-биле республиканың чонунуң хүндүткелин чедип алган.

Ол СЭКП Тыва өбкомунуң, кежигүнүнге, Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң депутадынга, ооң даргазынга каш удаа соңгудуп келген. «Билиг» ниитилелиниң Тыва салбырының даргазынга, ук ниитилелдиң Бүгү-эвилел болгаш Россия баштаар чергелериниң кежигүнүнге, Төөгүнүң, культураның тураскаалдарын камгалаар Бүгү-россия ниитилелин үндезиден тургузарынга киржип, 1966 чылдан бээр ук ниитилелдиң РСФСР талазы-биле баштаар чергелиг кежигүнү база Тыва салбырының даргазы боон келген.

Эртем ажылынга чедиишкиннери база хөй-ниити ажылдарынга идепкейлиг киржилгези дээш Ю. Л. Аранчын «Хүндүлелдиң Демдээ», «Найырал» орденнер-биле база элээн каш медальдар болгаш хөрек демдектери-биле шаңнаткан. Оон аңгыда, аңаа Тыва АССР-ниң Дээди Совединиң Президиумунуң Хүндүлел бижиин болгаш «Тыва АССР-ниң эртеминиң алдарлыг ажылдакчызы» деп хүндүлүг атты тывыскан.

Оюн ДОЛГАР-ООЛ.
Төөгү эртемниериниң кандидады.

Монгуш МАҢНАЙ-ООЛ.
Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институдунуң төөгү секторунуң улуг эртем ажылдакчызы.

* * *

Ю. Л. Аранчын Тываның эртем-шинчилел институдун 27 чыл директорлаан сураглыг эртемден, хөй-ниити ажылдакчызы. Ооң 70 харлааны-биле холбаштыр ол чүгле төөгү эртеминиң эвес, өске-даа эртемнерниң, культураның хөгжүлдезинге салышкынын киргенин хереченгеш турар чамдык чижектерни коргүзерин оралдажыын.

1950 чылда Ленинград университединиң студентизи турган, төрээн чери Тес-Хемде Сайгын деп дагыңы чанында Кезек-Терек деп черден ол эрте-бурунгу түрк бижиктиг тураскаал тыпкан. Ол бижик дугайында Ю. Л. Аранчынның бижээн чүүлдери 1951 чылда Ленинградка «Эпиграфика Востока» деп журналга, 1953 чылда Тываның эртем-шинчилел институдунуң «Эртем демдеглелдеринге» («Ученые записки») парлаттынган. Бо болза эрте-бурунгу түрк огбелериниң дылының тураскаалының дугайында тыва кижи бижээл эң баштайгы чүүлдер болур.

1955 чылда Москвага «Тыва-орус словарь» үнген. Ю. Л. Аранчын ол словарьны тургузарынга база киришкен.

1974 чылда күзүн Ю. Л. Аранчын-биле кады Моолдуң Уопа-Нур болгаш Хомду ай-мактарынга чораан бис. Моолдан билир болгаш, кандыг-даа кижи-биле, чүнүңдаа дугайында чугаалажып турда, амыр-ла кижи. Ынчан Улан-Батордан келген, аас чогаалы шинчилээр эртемден кижи-биле ужуражкан бис. Ол кижи биске моол улустуң «Хан-Харангуй» деп маадырлыг тоолун белекке берген. Ийи чыл болганда, 1976 чылда, шулуктеп биижээн ол моол тоолду Ю. Л. Аранчын база-ла шулуктеп, тыва дылче моол дылдан очулдургаш, эге сөзүн бижип, билдинмес состерин тайылырлавышаан, «Эрниң экизи Хан-Харангуй» деп ат-биле парлап үндүрген.

Институттуң бүгү-ле секторларынга белеткеттинген ажылдарны директор тургаш, ол кичээнгейлин-биле номчааш, делгереңгей санал-оналын берип, редакторлап-даа турган, Чижээ, С. М. Орус-оолдуң тургусканы «Тыва маадырлыг тоолдарының» 1990 чылда үнген 1 томун редакторлаан. ССРЭ-ниң (ам Россияның) Эртемнер академиязының Сибирь салбырының филология институду-биле кады белеткеп турар фольклор томнарының материалдарын база номчуп, «Тыва ырлар» деп номга кирер ырларны орус дылче очулдурүүн, редакторлажын келген.

Институттуң ажылдакчыларынга Ю. Л. Аранчын негелделиг-даа, ооң-биле кады аажок сагыш човаачал-даа директор турган. Тыва дылды, чечен чогаалды шинчилээринге бодунуң улуг үлүүн кирген А. А. Пальмбахты, М. Д. Биче-оолду болгаш оске-даа хоочун болгаш аныяк-даа ажылдакчыларны Ю. Л. Аранчын аажок үнелээр, хүндүлээр кижи. «Улуг-Хем» сеткүүлдүң 1987 чылда үнген 67-ги дугаарында А. А. Пальмбах дугайында «Тыва араттарның башкызы» деп делгереңгей чүүлдү ол бижээн.

Ю. Л. Аранчынның юбилейин демдеглевишаан, аңаа быжыг кадыкшылды, оорушкүнү күзээлиңер. Мен хуумда амдыгаа чедир чедип алган чүүлдеримниң хөй кезин Ю. Л. Аранчынның ачызында деп санаар мен.

Доруг-оол МОНГУШ.
Тываның гуманитарлыг шинчилелдер институдунуң дыл-бижик секторунуң улуг эртем ажылдакчызы.

* * *

Тыва-түрк лицей

ЧАА БАЖЫҢ — ӨӨРҮШКҮВҮС

Бөгүн Кызыл хоорайга тыва-түрк лицейниң чаа бажыңын байырлыг ажыдыышкыны болур. Лицейниң башкылары, өөренікчилери бо өөрүнчүг болуушкунга ыяк белеткеңгейнер.

Байырлыг ажыдыышкын бүдүүзүнде тыва-түрк лицейниң директорунуң хүлээлгезин күүседин турар Ибрагим Хаккы Аныс бистин солунга интервью берген.

— Тыва-түрк лицейни Кызылга ажыдар дугайында айтырыгны көдүрүп эгелээн улустар кымнар ирги? Кандыг-даа херектиг эгелекчилер турар болгай.

— 1993 чылдың апрель айда Якутск хоорайга өөредилге намыларының удуртукчуларының хуралы болган. Ол хоорайга ынчан якут-түрк лицейни ажыдар дээш ажылдан турган «Уфук» өөредилге фирмазының директору Саадетин Башер-биле ТР-ниң өөредилге сайыды турган Клара Ивановна Комбу ужуражкаш, Тывага база ындыг лицейден ажыттыр чүл деп санаа үндүрген. Оон соонда дээрги Саадетин Башер Тывага кээп, силерниң Президентиниер-биле ужуражкан. Деткимчени алган. Ол-ла чылдың июнь 1-де келгеп чардынган. 1993 чылдың сентябрь 1-де өөренип эгелээн ооллардывыс ам 9-ку класста, 11-ги классты дооскаш, дипломнарны холга алырлар. Баштайгы директорувус Селим Селим-оглу, Тыва таладан директорувус Мөнге Чамзырын. Ол үеде өөредилге сайыды турган Клара Ивановна Комбу лицейни тургузар дугайында эгелекчи санал киргеннинден аңгыда, бистин лицейнин ажылынын эгезинде улуг деткимчени көргүскенин утпас бис.

— Ибрагим бей, лицей тургустунгандан бээр дөрт дугаар чыл эртип тур. Баштайгы өөредилге чылында бергелер хөй-ле турган боор аа?

— Кандыг-даа херектя агелээрде, хой бергелерни ажыл эртери албан. Бир дугаарында өөренир бажың чок турганывыс. Өөренікчилер чурттадыр интернат база чок дир туттунмаан ниити чуртталга бажыңы бар. Келир үеде ол тудугну интернат кылдыр чедир тудун алыр деп планныг бис.

«Уфук» өөредилге фирмазының лицейлери анатолий системазы-биле өөренип турар. Ол кандыг системал дээрге, бүгү эртемнерни англы дыл кырынга, интернатка чурттатпыпаан өөредири-дир. Ол системаның ийи кол негелдезинге дүгжүп турар боорга, шилилге ындыг болган.

Ийи чыл иштинде тудугжулар бо бажыңны чедир кылгаш, ажыглалга киирди. Чаа лицейни ажыглалга киреринге Тыва Республиканың Президентизинин, Чазааның киирген үлүг улуг. Акшаландырыышкынны четчир кылдыр берип келгениниң тулуг ажыглалга кирген. ТР-ниң Өөредилге яамызының «Школьник» кооперативиниң база чаа лицей тудуун ажыглалга киирериниге улуг үлүүн киирген тудугжуларга бөгүн курлак чедир мөгейип тур бис.

— Чаа лицейже кожун киргениниң соонда, чаа сорулгалар база салдынып-ла турар боор аа?

— Ол ындыг болур-даа ужурлуг. Моон мурнундагы эрткен үелерге бодаарга, башкыларның ажылдаарынга, өөренікчилерниң өөренирингe таарымчалыг байдалдар тургустунган.

Лицейниң бирги, ийиги каттарында кабинеттер, класстар бар. Үшкү, дөрткү каттарда—чурттаар өрээлдер. Бичии спорт залы, столовая, буфет, библиотека бар-дыр. 30 хире башкыларлыг бис.

Таарымчалыг байдалдарда ажылдан эгелээн болганывыста, быжыг билигни өөренікчилеривиске бээр дээш, чаа күш-биле ажылдан киринкен бис. Кабинеттерни дерилер, лабораториялары четчелээр дээш кылыр ажылдарла хой.

— Сөөлгү айтырыг. Турциядан келгеш ында ажылдан турар башкылар кандыг чурттан тур силер?

— Август айда Тывага келгеш, хөлчок ыяг чер-дир деп түүнээн мен. Декабрь айда 40 градус соой бээрге, дендия соок оран-дыр деп түүнел үндүрдүм. Ынчалзадаа тыва чоннуң эриг сеткили, хүндүлээчел аажы-чаны, биске эки хамаарылгазы бистиң чүректеривисти чылыткан. Ынчангаш кандыг-даа соокта доңар хире эвес бис. Бо эрткен чылдарда дыка хой кижилер-биле оңцүктер болдувус. Түрк национал 26 башкы Кызылда чурттан турар. Багай эвес чурттан турар бис деп санаар мен.

Интервьюну бистиң штаттан дашкаар корреспондентивис Б. КҮЖҮГЕТ алган.

ТӨРУТТҮНГЕН ХҮНҮНЕР-БИЛЕ!

Бистиң эргим ачаныс Николай Тюлюшевич Давын-оол декабрь 25-те 50 харлаар. Ол Мөңгүн-Тайгага чаа кожуун тургустунганда тудугжулап, харылзаа белдиринге монтерлап, чуртталга-коммунал ажыл-агый эргелекчилеп, а ооң соонда Кызылга чурттай бергеш, хөгжүм-шин театрынга класталга мастерскаязының эргелекчизинге 18 чыл дургузунда ак сеткилдиг ажылдап, хөй чылдарда «Шын» солуннуң штаттан дашкаар бижикчизи боон келген.

Уран холдуг тудугжу деп
Улус-чонда сураа алгаан
Сеткили ак, бөдүүн ишчи—
Сеңээ, ачай, байыр тудуп,
Алс-кежик, оорушкүнү,
Ам-даа хөй чыл кадык-шыырак
Ажы-төлүң, төрелдериң аразында
Алдар-аттыг чурттаарыңны
КҮЗЕП ЧОР БИС!

Уругларының аразы Анай-Хаак Комбуй-ооловна, уруглары Шончалай, Алимаа, Меңги, уруглар-ының уруглары Кара-оол, Айнаш, Норжуң.

Бистиң ынак эштеривис **Оксана Бүрбүевна САЛЧАК, Саяна Юрьевна СЕНДАЖИ** база **Артем Васильевич ШЫЫРАП** бо айда 30 хар харлаан юбилейин демдеглеп эрттирлер. Оксана Бүрбүевна хөй чылдар иштинде садыг шугумунга ажылдааш, амгы үеде хуу сайгарлыкчы болуп, Кызыл хоорайда чурттап чоруур. Саяна Юрьевна эмчи училищезин дооскаш-ла Сарыг-Септиң кожуун эмнелгезинин ниити аарыглар салбырында эмчи сестразы болуп ажылдаа-ла барык 10 чыл чоокшулап чоруур. Артем Васильевич Сарыг-Септиң «Баяндай» аттыг арат ажыл-агыйында тракторист болуп ажылдап, топтуг, бүдүштүг аажы-чаны-биле эш-оорүнге хүндүткелдиг чурттап чоруур. Ынчангаш эштеривиске төрүттүнген хүнүнүн таварыштыр кан дег быжыг кадыкшылды, арыг, шынчы ынакшылды, амыдырал-чуртталгазынга аас-кежиктi, аал-оранынга амыр-мендини күзеп, ажы-төлүнге үлегерлиг, алган эжинге идегелдиг болуп, аравыска ам-даа хөй чылдар иштинде эштери бистерге берге үеде чагыг-сүмезин берип, далныптар быжыг чөленгиживис болуп чурттаарын сеткиливис ханызындан күзээр-дир бис.

Кадыкшылдыг, каткы-хоглуг
Кады кожа чоруулуңар,
Аралажып, харылзажып
Амыр-менди чурттаалыңар.

Улуг хүндүткел-биле эштери: Виолетта, Владимир Салчактардан.

САЛЫП АЛЫР СИЛЕР БЕ?

Чадаана хоорайда (төпте) 3 өрээлдиг, батарея-биле чылыдар, чунар-бажыңныг, сарай, кудук, телефон бар, огородтуг бажыңны садып тур бис.

АДРЕЗИВИС: Чадаана, Малчын кудумчузу, 66—1, Кызыл хоорайда 6-14-27 дугаарлыг телефонче долгаар.

ДУЗАНЫ ЧЕДИРИП ТУРАР МЕН

Окше-хөрек аарыгларын эмнээринге дузаны чедирип турар мен.

Харылзажыр телефон 3-14-22.

ОБЪЕКТИЛЕРНИ АРЕНДАГА

Тыва Республиканың Күрүне эт-хөренгиаин эргелеп-башкарар талазы-биле күрүне комитеди 1996 чылдың декабрь 25-те 14 шакта дараазында объектилерни арендага алыр кузелдиглериниң аразына аукцион эрттирерин чарлап тур:

«Кызыл» аалчылар бажыңында (Октябрьская кудумчу, 13) «Кызыл кафеаин арендага бээр. Аренданың чылда ортаа 42275000 рубль.

Техниктиг орнажылга пунктузу (административтиг бажың, гараж, мастерскаялар бар, демир-бетон кылыглар-биле херимнээн).

Аренданың чылда ортаа 29720000 рубль.

Аукционнуң негелделери:

Эге ортаа чыл төлевириниң 10% болур.

Чагыгларны 1996 чылдың декабрь 24-ке чедир дараазында адреске хүлээп алыр: Кызыл, Чазак бажыңы, кабинет 433, телефоннар № 3-75-20, 3-78-24.

ЭЖИМГЕ

Калдак-Хамар, Улуг арттың
кырынга кээп,
Кадыр-бертип кайган харап
турган ийик мен.
Кадыг идик, хөвеңниг тон,
кызыл куруқ
Карактарга кестү хонуп
келир чоржук.
Опу кеткеш, Овус башкаа
чемелеткеп,
Оолчук бодуң сагыжымга
кире дүшчүк.
Оду кыпкан, орлан шоваа
карактарың
Ораныңны эргип турган
ышкаш болчук.
Эгелиничел эрес болуп
бодарип кааш,
Элдепейлиг башкы-дыр деп
бодаан боор сен.
Хамык өөрнүң аразындан
кый деп алгаш,
Хамаан чокка ынчаар чаңнап
болбас турган.
Кадыг-берге дайын ойу
кандыг ийик!?
Кара хлеб, беш чүс грамм
чедер, четпес
Шыдашаанар чанаттанкаш,
келбейн-даа баар,
Шыдамыктар шыдап эрткеп,
чылдар ындыг.
Алдан ашкан ажыг соокка
капсырлашкан
Аарыг-аржык бистя база
эргип турган.
Бүдүн-бүрүн турган эвес,
шыны херек,
Бүрлү берген эштеривис
утпаан боор сен.
Уруг-дарыг келир өйде
улай бижир
Уаун төөгү бижил каапың
эртипе-дир,
Арат чоннуң чоргаарланыр
оглу-дур сен,
Академик атка четкен,
эжим-дир сен.

Борис ЧҮДЮК.

ЭРГИ ОДАГ

Эзим иштн арга черлеп чоруп ордум
Эргц одаг хажыы черде кестүп туру,
Аъдым база човагзынган аайы-биле
Ала-чайгаар олче углай чортуцаттым.
Шынап көргеп төөгүүнүң одаа болду
Шыны херек шупту чүве ында бар-дыр,
Он метр четпес черде кара-суглуг
Ожук дажы, эт-сеп, үүү чок дээр.
Чывар кирбес ыжык черде, чылыы кончуг
Чыып каан дег ыяш база оваа,
Чаъс-чайык, чедип кээрге, камгаланыр
Чаглак болур чодур пештер дургаар үнген.
Аар ийинде улуг оймак, чатты берген
Аът оъду сүстүп чыдар, чемиш чедер,
Чаңгыс эвес ацчылар маа турлагжыл,
Чайын, кыжын хонуп чораан илдең чорду.
Бо чоокта ацчылар маңаа келбээп-дир деп,
Бодал мээң бажымга кээп кире дүштү,
Чадыры чок, одаг дижип, ону далдап,
Чалгаа бистиң ацчыларывыс ооп чораан.
Чааскаан орта дүжүрттүнгеш, бодан ордум
Шаанда шагның ацчылары кижилер-дир,
Аът оъдуп, ижер суун, агаар, хаттан
Айыыл-халап болбас кылдыр шилип каан боор.
Улуг одум салып алгаш, шайын ижип.
Уттунмас улуг бодал башка кирип,
Экер әрлер, чаңгыс эвес хонуп чораан
Этгәртинмес олчалыг маа турган дээрзин
Одаг чаны куу сөөктер, эргн мыйыс
Оңулга чок дорту-биле сөглеп чытты.

Сергей ХЕРТЕК.

БОРА-ХӨКПЕШ ЫРЛАП ОРДА...

Ачам ынчан чырык черге төрүттүнгеш,
Кавайынга удуп, ыглап чыдар шагда,
«Амыр эвес, начын болур ool-дур»— деп
Хая тиннге бора-хокпеш ырлап орган:
«Амыр эвес, амыр эвес, чип-чип, чирк-чирк!»
Ачам бир-ле «алдан дортке» шүглү бээрге,
Арат чону чемин соондан чажып турган.
«Сартыын, моге, менче база октап кор»— деп,
Саглаң шетке бора-хокпеш эдип орган:
«Сартыын, моге, сартыын, моге, чип-чип, чирк-чирк!»
Хөөкүй адам шагда-ла чок, мочүп калган.
Кошке баары хөөрүнге барып чордум.
Манаайында бора-хокпеш хонуп алган
База аажок ырлаан олур, дыңнап ор мен.
«Уду, Салчак, улуг Салчак, чип-чип, чирк-чирк!»
Бора-хокпеш бодум ышкаш бойдус толу.
Бодавыже, төрелдежир чадавас бис.
Чолу, хуузу кандыг-даа бол, ыраажы күш
Чогаалымга чурттазын дээш, бижип кагдым.
«Бижи, Салчак' бистиң Салчак, чип-чип, чирк-чирк!...»

Сарыг-оол САЛЧАК.

Тээли суур.

ТЫНЫМ, СҮЗҮҮМ, ЧОРГААРАЛЫМ

Тыва черим,
Тыва чонум,
Тыва дылым,
Тыным, сүзүүм, чоргааралым!
Хостуг тыныш өскен чуртум Тывам сенээ,
Хоозураашкын, халап, дайын болбаза-ла,
Кайгаң ханмас чараш каазың, байлактарың
Карактарны эриктирбес бараан болур.
Аралажың карактажыр эргим чонум
Айыыл-чуттан, арагадан тонмезе-ле,
Өөрүшкүүц, мунгаралдың ойлеринде
Өндүр сеткил, чылыг холун сунун келир.
Дыңгылдайын дыңнап өскен төрээн дылым
Дыка «хогжээн» хайнакшылга кирбезе-ле,
Хайнып-моорээн, хараадаан сеткил-хөңнүм
Хала чокка ыдыптар мен, кыңгырт кынныр.
Тыва черим,
Тыва чонум,
Тыва дылым,
Тыным, сүзүүм, чоргааралым!

Нина СЕРЕНОТ.

ТЫВА УЛУСТУҢ ҮЛЕГЕР ДОМАКТАРЫНДА, ЧЕЧЕН СӨСТЕРИНДЕ ХЕРЭЭЖЕН УЛУСТУ КӨРГҮСКЕНИ

1. Ажы-төлү аагайнчып-даа
турза,
Артык кижи чок.
2. Азыраан малы чок-даа
болза,
Ажы-төлүн азыраң апаар.
3. Ак сеткилдиг ава —
Алдып-биле дөмей,
4. Кавайлыг чаш кайдал,
Хайыралдыг не ында.
5. Эзер бажындан туткаш,
эзенгиц теп,
Эшки кижи чанынга —
әрнин шып,
6. Хая бажынга олурганда,
эзир чоргаар,
Ханалыг өөнге кадай
чоргаар.
7. Аваның чанынга аъш-чем
амдаңныг,
Аъттың кырынга эзер
аянныг.
8. Арат чонпуг (ажы-төлдүг)
ненің
Амданныг шайы чылыг
турар.
9. Харлыг кыштың хады
хөртүктеп каар,
Каткыжының каткызы
хөктеп каар.
10. Дээр—адам, чер—ием,
Тергиннерим ол!
Чемзиг чемниг иемни,
Чеди чүзүн челээжимни,
Аа-сүттүг авам хөрээп ээп
өскен эвек мен бе,
Аалымга, улузумга
эргелиг-ле эвек мен бе.
Хөрээ сүттүг күжүр авам—
Хөңнү чымчак,
Харам ашаан кадай
оорлаар,
Кара кускун сек дойлаар.
Харам кадай—чок дээр,
Кадылары хыйыртан коор.
Чажыга баглаваанда
чавага ацгы чыдар,
Чавыга олурбаанда
эжи-даа ацгы диртир.

Ондар ДАРЫМАНЫҢ «Тыва улустуң аас чогаалында хөрээжен улус» деп ажылындан.

КАНЧАП ЧУРТТААЙН...

Миниатюра

«Өдүгеннин» улуг делгем залының ийи кыдыг талазындан хайым чоннуң аразында бис ийиниң көрүжүүс уткужуп, сен-даа мени, мен-даа сени таныр кагдым. Сактыышкынның улуг чалгыы ал-ботту хөме ап, хөгжүм үүнүн чавырылдырын, таакпы ыжының кыры-биле бис ийини чоокшулаштырып, чыыра тырты. Топтуг, чымчак көрүш-биле мендилээнзиг, бажын оожум согаш кылдың, мен-даа база кылган, кылбаан буруум миннип, ээлгир холуң камныг туткаш, эринерим аяар дегзип кагдым...

Каш катап сагыпдырып, ыглап-сыктап турбужеңче арагалаар, могаттыпгаш, хоңдур-дүндүр келбейн баар чодум. Чеже боор, беш харлыг уруувусту алгаш чоруптарыңга барган изиң чиде берген. Оон бээр ам он чылдың иүүрү эрти. Чажырбас мен, арагалап, алдаг кылып, каш-даа катап кадай алган мен. Ынчалза-даа харлыг дүвү эргиижи эжиим соктап сыылаарга, эжим сени мени чоктап чоруур-дур деп билир чордум. Аккыр чечээн шуглаңыпкан чодурааны каас хеп кеткен сени кылдыр көөр чордум. Херээженнер байырлалында боодал чечек садып алгаш, сеңээ дөмейлээним таныва́зым херээженге буруузунмушаан сунуп, мороженое садар чер долганган бичии уруглар көргеш, уруум сактып, мороженое садып бергеш, саргаан чүрээм оожуктуруп ап чордум.

Машинамның соңгазындан ыңай-бээр шуушкан чон аразындан хөнү сының көрзүнүп, школаже уруун үдээн ада-не аразындан чечек туткан чаптанчыг кызын эдертип алган бар чоруур кадайым сени тыппайн чордум. Ол-ла хевээр хар чаап турда, сагышсеткилиниң хомудалындан, харжыгаштардан көжеге аргааш, чүрээм доңур шуглап кааш, ойлап чоруткан сени утпайн чордум...

Беш чыл бурунгаар ажылхөрээм аайы-биле Улан-Батор чедип, моод әлчин бажынынче чалаарга, ооң бажынынга аалчы боон кирип келгеш, ак кадак туткан эргимим сени көруп кагдым. Чердээр чиндицейни берген ышкаш болду. Ак чем баштадыр аъш-чемни ширээге салып, алдын кундаганы көдүрүп турувуста караад чажып тудуп шыдавайн, өске өрээлче кире бердиң. «Мээң кадайым чер-чурту болур Тываже барбаанындан бээр 10 чыл боон турар кижи. Тыва кижи көргеш, өөрээш, ынчан турары ол-дур, буруудатпаңар. Чаңгыс уруувус школада, нарыыдавайн чемненнидер»,—деп, сээң өөң ээзи чугаалай-дыр.

Мээң кадайым?.. Бурган башкы, чырык черде бар болзуңза, меңээ ындыг эрни-шаажы көргүспейн көр. Өрүүзаазыра!

Ыпакшылдың часкы үери чоорту соксаан. Сээң эргим, чымчак холдарыңны өске кижиниң тыныжы чылдып чорда, ужурашканывыс дээш чарлыышкынның човуланын эдилеп, чаңгыс катап хүлүмзүрээн көрүжүү дээш карак чаштары-биле санажып чор мен, эргимим. Оожум үнүң чоорту уттундуруп, адың сурап, улааравас апарган мен.

Ам бо хүн кээп өөрүшкүүмүңгаралым солаңгылай база катап көстүп келгеш, кижи четпес талыгырда чайнаан сылдыс дег чырый бердиц. Сээң чаныңче чоокшулап чеде бергеш, ээлгир сыныцга хол-биле дээп, танцыже чалаза... Сен дөмей-ле чөпшээрешпес сен, мен-даа дидинмес мен. Частырыгны кылган-дыр бис. Сен-даа, эштиг, мен-даа эштиг...

Хары кижи алдар-кадыы дээш дашканы көдүрүп турумда, мунгаргай көрүжүнүң мөндүңнешкен карак чаштары аар, салам алдын дамдылар боон, дашкам дүвүнче кээп душкеш, чүрээм чамдыыц база катап алгаш барды. Чүрек чокта, канчап чурттаайн?...

Галина МАСПЫК-ООЛ.

Төөгүнүң балалчак арыннары

АДА-ӨГБЕЛЕРИМ САЛЫМ-ЧОЛУ

(Улавчызы. Эгези №№ 136, 138 «Шында»).

1938 чыл. Каржы-дошкун пар чылы. Бора-буудай арат чонга удур олүмнүг репрессияның дерзин аажылаашкыннары улам-на тергиидеп, бүгү Таңды-Тывазынга диргели берген үеде чүс-чүс актыг кижилериң бирээзи Тыва Арат Республиканың бир дугаар күрүне прокурору чораан, ук төөгүзүнде мээң өгбелерим-биле хан төрел болур Кара-Сал Орулга оглу Пиринмейни «японнуң контр шивишкини, илчирбелиг ыды» дээш, үндезин чок черге тудуп хоругдааш, 33 харлыг хып дээн аныяк кижини боолап каанны дээрге, хоойлу-дүрүмге дүүшпес, кедергей араатанзыг үүлгедиг болур. Өгбем Кара-Сал Пиринмейниң хуурда амыдыралының дугайында допчулай чугаалаарга мынды: «Ол тос харлыг турда ачазы чок апарган. Өскүс арткан оолду Чадааның Алдыы-Хүрээзиниң ачы-буянныг лама-башкылары төвүт, моол үжүк-бижикке өөредип кааннар. Кижи оскүзүнден өлбес дээр, ол эзер дергиизинден туттунуп, эр боон келген үеинде, Чазактың дөртен шерингге шериг албаны эрттирген. Ол шеригден халашкаш, Москвага КУТВ-га өөрени берген. Оңу доскаш, ТАР-ның Чазаанга албан хаан, Тыва Арат Республиканың күрүне прокурорунга чедир депшээн. Ук албан-дужаалга ол ажылдап турган үеинде Тыва күрүненің эрге-хоойлузун үндезилеп тургузарынга, корум-чурумну бижыглаарынга үнелеп четпес үлүг-хуузун киргген.

Бээзи кожуунуң Кара-Салдар сумузундан база бир өгбем — ачамның пези кырган-авам Чажытмаа агайның дуңмазы Кара-Сал Комбу оглу Түмен-Байырны аазы «Улуг-Кара-Салды» ызыгуурдан кижи оглу дээш, 1931 чылда ооң эт-хоренгизин, мал-магаңны хавыргаш, ону кызыпкыйып, хамааты эрге-шөлөзаин казаан.

Бо өгбем 1894 чылда төрүттүнген. Улу чылдыг. Ол Моолга нам школазын доскаш, ТАР-ның Сайыттар Чөвүлелинге бижээчилеп турган. 1928 чылда ону Москвага тускай догуунаан, Таңды-Тыва Арат Республиканың ССРЭ-де онза болгаш бүрүн эргелиг элчинниге томуйлаан. 1930 чылда эртине бээзи Монгуш Буян-Бадыргыны «1924 чылда Хемчикке болган дээрбедекчи самыын баштаан» деп нүүл дээш, Бээзи кожуунуң Чымба бээзи (Ашак-Ноян-биле) катай тудуп хоругдаан соонда, Кара-Сал Түмен-Байырны Москвада элчинден дедир кыйыртган. Чеден чылдарның эгезинде Чадаанага бо улуг өгбем-биле каш-даа удаа ужуражып, ооң солун сактыышкыннарын дыңнаар аас-кежиктиг болдум. Ол амыдыралдың нарын, берге оруун эрткен-даа болза, үзүн назынны назылаан, төрээн чери Чадаанага 93 харлыңга чедир чурттааш, бурганнаан.

Үстүнде бижээним бүрүн өгбелерим ынчаарда ТАР-ның Даштыкы херектер яамызының секретары турган Хомушку Базыр-Үгер-Даа оглу Езуту база мээң кыргаачам Манчын-Мээрец альынкыларыңа күдээзи болур Хемчиктиц Бээзи кожуунуң Хертек-Соян сумузунуң чагырыкчызы Х. Анандыны ТАР-ның Чазааның Баштыңы Монгуш Буян-Бадыргының саналы-биле ТАР-ның Сан яамызының сайыды албан-хүүлээгезинден, Тыва Арат Республиканың Моолда (МАР) ең баштайгы бүрүн эргелиг элчиниге томуйлаанын маңаа айтыр апаар. Бо чагырыкчының эртем-билиин, ооң угаанныын хүн ноян Буян-Бадыргы үнелээр чораан.

Репрессияның хаппыг холундан ачамның кады төрээн дуңмазы (ынчан 28 харлыг турган) Хомушку Мунзукай база чайлаваан. 1952 чылда ону «контр идегет» дээш, оп чылга хосталгазын казып шииткен. Чөптүг эвес шииткелди ол кадыг-дошкун Соңгу чүкке хоругдалга эрттирип турда, чүгле 1957 чылда ооң херээн актыг деп көргеш, агарткан.

Мээң бо бижээним чүүлүм саазын кырынга селгүүстээшкин эвес, а харын кем-буруу чок актыг черге ада-өгбелериң шаажылаткан кижиниң килеңнээшкини болуп чадавас. Чылдар эрткен. Оон бээр хөй суг аккан. Кедизинде барып, чүвениң алыс шыны илерен, репрессияга таварышкан кижилериң «херээн» агартын каан-даа болза, оларның ажы-төлдериниң, чоок кижилериң ажыг-шүжүүн, каража-когаралын кым эгидип бээрил? Халдавырлыг хоңнүүл пептерээн репрессияга идеңкейлиг киржип турган арын-нүүрүн ышкыныган, туружу чок, чашпаа кижилер чоокка чедир чүнү-даа ыыттавайн, билбээчеңнер чораааш, шаг-үениң чалгыы-биле ам кээп үнү үнүп, чугаакыр апарганын канчаар билирил? Ол үеде Тывага болган политиктиг репрессияның баштыцнары болгаш сорук инрикчилери турган үстүү чергениң эрге-чагырга туткан кижилериниң ара-албаты чонунга удур кемниг үүлгедиин оларга онаап, түңнел үндүрер хүн үнүп келир дээрзинге ханы бүзүрээр мен. Кижилериң эрге-шөлөзүн дорамчылап, оларны өлүм-чидимге, түрегделге таварыштырып турган уттундурбас дерзин аажылаашкыннар чылдары эрткен-даа болза, ол кадыгдошкун чылдар келир үениң аныяк салгалынга төөгүнүц дузазы-биле өөредиг болур ийик. Моон соңгаар кажандаа ындыг хевириңд хаппыг үүлгедиглери мээң эвээш санныг тыва чонумга таварышпас болзун.

Даш-оол КАРА-САЛ.

БАЗА КАТАП КУДА...

Сай-Белектиц куда-дою «дээди деннелге» эрткен. Аныяк өг-бүле каш хонук эрткенде чонунуң, дөргүл-төрелдериниң, эш-өөрүнүц берген белээн санап шаг болган: чүгле улуг-биче, ыят-хөм чемоданнарның саны безин 46 болган.

Удатпаанда Сай-Белекти өске кожуунга ажылдаары-биле чорудункан. Чаа черге кожүп чеде бээрге суурнуц чону: «Чемоданнары безин 46, бай-шыырак өг-бүле кожүп келген-дир» деп магадаан дижир.

Үжен чыл эрткенде боданып ора, Сай-Белек кадайындан айтырган:

— Куда дүжүрүп турувуста 46 чемоданныг ийик бис, оларың чүге көзүлбестээнил. Любаша?

— Чүгле ийи арткан болду, өгге киринддүшкен кижилер аппаар чүве-дир ийин.

— Элдептиг-ле чүве-дир аа, ам база катап куда дүжүрер болганывыс ол чоор бе, чүү деп бодай-дыр сен?

— Бодангаш чоор, шаац бар эвес, аргажок апарганыцны боданзыцза-ла эки эвес чүве бе моц, Сай.

— Сеп кончуг апарган сеп бе?— дээш тура халыырга, Сай-Белектиц оргазынга хан дүжүпкен дээр. Ооц соонда ийиги куда дугайында чугаа болбастаан деп Любазы чугаалап орду.

Алексей АЛЕКСЕЕВ.

Кыш келирге-ле

КЕДИЗИН БОДАЗА

Кыш келирге-ле, ыпда-мында школалар, клубтар, уруглар албан черлери, эмнелгелер ажылдавайн баары чаңчылчаан.

Чоокта чаа-ла бежен, алдан чылдарга чедир ындыг чүве кижи дыңнап көрбээн болгай. Ол үеде ол албан черлерин печка-биле одап турган. Ам кээп ол эки чаңчылды үреп, болур-болбас төлевилел чок, кижилерге одалга черлери кылдыргаш, ооц боттарывыс хилинчектениц эгелээр ышкажык бис.

Биче хемчээлдиг албан черлерин печка-биле одаарынче кипрер үе келген деп бодаар мен. Ол айтырыгны республика чергелиг тургузуп, Чазакка чедир өөрениц көөр болза эки. Бо айтырыгны ыяш одаар черлерден эгелээр. Шаанда клубка, школага 1-2 оракчы турган. Ам ажылдаар, ажылдавас кочегарлар кылдыр чеже хөй кижини тудуп турар-дыр. Кандыг-даа ажылды кижи чорударда кедизин бодаза.

Василий ТАМДЫН-ООЛ.

Тожу кожуун.

ДУЗА

Шоодуг

Чугула чорук чоруур дээш эртен әртежик суур бажынга машина кажан халып кээрин шаглап, дөңнер кырындан дөлемнеп, ыңай-бээр кылаштап, хараныр, кулак салып базын «ур мен. Ийи урут чедип келгеш, мээң әлээн үстүмге туруп алдылар. Удаткан чок чылбыргыр чычаан шыыладыр эстен олур, чүүдаа болза адаанда кижи оң холум көдүрүп бадыладым, мени эрте халааш, уругларны олуртуп турда, халывышаан баргаш, машинаже чокшулап чоорумда, хирт-ле диди. Экер-ool эштиц ындыг әлдептиг болганын кадайга чугаалаарымга, арагага шымды, аргажок чүве ышкажыгай, чаа кадай алгаш чаартынып, эмнеткеш, эки кижи боон, эжин эникке деннеп, болун богдага бодап турары ол ыйнаан диди.

Хандыр-хандыр боданып кээримге ажы-төлүн азыравышаан, ажыл-хожулун салбайн, амыдыраң чурттаары нарын, берге бо үеде шыдажыц чоруур кижи кадайым кылдыр бодап келгеш, баарым ажыш кыннып, арага деп ажыг сугну артымче ажыр октаар ужурга таварыштым. Оон хүрең-кызыл шырай-арны хүннүц хүлүмзүрүп, чырын чоруурунда мендеп хамаржыр дээрзин угаан билбишаан, уран-шевер ажылдарымны кылып, арга-саарылгалыг ажылче кирип, аныяк назынымда ажыы чок әрткен үеларни бодап келдим.

Бо берге шагның аагынга алыспайн, бедик дөңнүц кырынче мени кадай үндүр идип, угаадыглыг сестерин сөглеп, кыс шаан оштап, кыяң чаңын чайтып орарынга, өөрүп чор мен. Тывавыстың төвү Кызылдан бээр чораааш, кадай-биле кажангы оябр көрүшпээн дег, каткы-хөглуг хөөрешпишаан, чаныр орарыыс уруувус школада, нарыыдавайн чемненнидер»,—деп, сээң өөң ээзи чугаалай-дыр.

Мээң кадайым?.. Бурган башкы, чырык черде бар болзуңза, меңээ ындыг эрни-шаажы көргүспейн көр. Өрүүзаазыра!

Ыпакшылдың часкы үери чоорту соксаан. Сээң эргим, чымчак холдарыңны өске кижиниц тыныжы чылдып чорда, ужурашканывыс дээш чарлыышкынның човуланын эдилеп, чаңгыс катап хүлүмзүрээн көрүжүү дээш карак чаштары-биле санажып чор мен, эргимим. Оожум үнүц чоорту уттундуруп, адың сурап, улааравас апарган мен.

Ам бо хүн кээп өөрүшкүүмүңгаралым солаңгылай база катап көстүп келгеш, кижи четпес талыгырда чайнаан сылдыс дег чырый бердиц. Сээң чаныңче чоокшулап чеде бергеш, ээлгир сыныцга хол-биле дээп, танцыже чалаза... Сен дөмей-ле чөпшээрешпес сен, мен-даа дидинмес мен. Частырыгны кылган-дыр бис. Сен-даа, эштиг, мен-даа эштиг...

Хары кижи алдар-кадыы дээш дашканы көдүрүп турумда, мунгаргай көрүжүүнүң мөндүңнешкен карак чаштары аар, салам алдын дамдылар боон, дашкам дүвүнче кээп душкеш, чүрээм чамдыыц база катап алгаш барды. Чүрек чокта, канчап чурттаайн?...

Галина МАСПЫК-ООЛ.

ТААКПЫНЫ КАГГАНЫМ

Авам күжүр «кызыл-дустай» бээрге, ачамның авазы мени өстүрүп, школага киирген. Өскүс боорумга хөөкүй кырган-авам мени дыка кээргээр, өскүссүретпес дээш, кандыг аргаларны ажыглаан, канчаар кызын чорбаан дээр. Ооц мени өстүрүп, кижи кылып каар дээш көрген хилинчээнинц дугайында бодумдан улуг ха-төрелдеримден, кожахелбээ чурттаа чораан чонумдан дыка хөй солун-даа, муңгаранчыг-даа үүүлдерни дыңнаан мен.

«Ажыгга — ажыг дузалаар, багай оглум, өскүс-чавыс, ажыг шүжүглүг чүве, аңаа ажыг-кузум дузалаар боор» деп багай кыргап-авам меңээ таакпы тыртарып өөредип, оожуктурун чораан чорду. Шынап-ла, бичиимде-ле таакпылаар турган мен.

Сентябрь 1-де-ле боор, баштайгы школачы хүнүмде акыларым оолдар-биле Эрзин школазынга өөрени берген. Күзүн көдээ школага кады өөренип турган эжи Коля-биле ужуражы берген.

— Кандыг өөренип тур сен, Алеша, каш класста бардың?— деп, эжи сонуургаан айтырган.

— Эрткен чылын 6 класска турдум, бо чылын база алды дугаар класста өөрени бердим — диген.

— Ол канчан, бир класска ийи чыл өөрени бергениц ол? — деп, Коля сонуургаан.

— Хоорайга бир класска ийи чыл өөренир апарган — деп, Алеша дүш чок харылаан.

* * *

Понедельникте класстың удуртукчузу башкы Вера Сарыгларовна кирип келгеш:

— Улуг-хүнде стадионга футбол ойнаар боон дугуруштувус чоп, оода класс даргазы кижи сен чүге келбедиц? —деп, башкызы Женяны сыындыра берген.

— Субботаның «Шын» солунда сарыг шажын календарын номчун көрдүңер бе, башкы. Ында бижип турары-биле алырга, улуг-хүнде кандыгдаа аян-чорук чоруп болбас, бажынга хүнзээр деп бижээн, ынчангаш дүүн кайнаар-даа чорбадым —деп, Женя шынна сеткилинден чугаалаан.

* * *

Бичии Сережа школадан дыка-ла мунгаргай чедип келгеш, авазындан айтырган:

— Бистиц башкыларывыс ажыл соксадыр бис дээш, бисти даарта школага келбеңер — диди. Ажыл соксадыц — деп чүү ындыг чүвел, авай?

— Башкыларыңарга чайдан бээр шалың акшазы төлевээндир, ол дээш силерни эки туразы-биле өөретпес деп турары ол-дур — диген.

— Сен база шалың албайн тур сеп, ол хиреде ажылдапла турар-дыр сен, ажыл-даа соксатпаан — деп, Сережа хөңнү багай чугаалаңган.

Бичии Сергек кырган-авазы-биле бызаа өртеп үнгеш, чедип келзе-ле:

— Кырган-авам-биле бызааны өртедипкеш келдивис — диген.

* * *

Алёша көдээ школага өөренип турган, ооц соонда адаиезиниц аайы-биле хоорай школазынга өөрени берген. Күзүн көдээ школага кады өөренип турган эжи Коля-биле ужуражы берген.

— Кандыг өөренип тур сен, Алеша, каш класста бардың?— деп, эжи сонуургаан айтырган.

— Эрткен чылын 6 класска турдум, бо чылын база алды дугаар класста өөрени бердим — диген.

— Ол канчан, бир класска ийи чыл өөрени бергениц ол? — деп, Коля сонуургаан.

— Хоорайга бир класска ийи чыл өөренир апарган — деп, Алеша дүш чок харылаан.

* * *

Бичии Сережа школадан дыка-ла мунгаргай чедип келгеш, авазындан айтырган:

— Бистиц башкыларывыс ажыл соксадыр бис дээш, бисти даарта школага келбеңер — диди. Ажыл соксадыц — деп чүү ындыг чүвел, авай?

— Башкыларыңарга чайдан бээр шалың акшазы төлевээндир, ол дээш силерни эки туразы-биле өөретпес деп турары ол-дур — диген.

— Сен база шалың албайн тур сеп, ол хиреде ажылдапла турар-дыр сен, ажыл-даа соксатпаан — деп, Сережа хөңнү багай чугаалаңган.

* * *

Бичии Сережа школадан дыка-ла мунгаргай чедип келгеш, авазындан айтырган:

— Бистиц башкыларывыс ажыл соксадыр бис дээш, бисти даарта школага келбеңер — диди. Ажыл соксадыц — деп чүү ындыг чүвел, авай?

— Башкыларыңарга чайдан бээр шалың акшазы төлевээндир, ол дээш силерни эки туразы-биле өөретпес деп турары ол-дур — диген.

— Сен база шалың албайн тур сеп, ол хиреде ажылдапла турар-дыр сен, ажыл-даа соксатпаан — деп, Сережа хөңнү багай чугаалаңган.

УЛАР

Сүт-Хөл кожуунуц Хөлчүктүг сумузунуц Көшпес деп черде, хаяларда улар куш хөй. Ларныц эъди даган эъдинге деңнээр ужур чок улуг. Улар эъди кижиге чүгле чем эвес, харын эм болур. Чүге дизе, ол бедик тайгаларныц эм оъттарыныц дазылдарын казып чиир.

Улар кушка хамаарыштыр мындыг чугааны дыңнаан мен. Кыдат чуртунга оор херек үүлгеткен тываларны тудуп алгаш, оларны ялалаар мурнунда: «Улар эъди чигген сен бе?» деп ыяап-ла айтырар турган дижир. Чигген мен дээр болза, ол кижини шаажылааш, эът-бодун эмге холуур, чивээн болза, октаптар турган дээр.

Чазын уларлар ийи-ийи кылдыр үстү бээр, май айда кыс улар чуурга базып чыдыптар, эр улар эжин кагбас, чоогунга долганып, «кадынын» хайгаараан чоруур. Июнь айда оолдары маңнаалы бээр. Улар бедик черлерден чүгле чавызынче ужар, бединнче ужун албас. Соокка шыдамык, азыраар болза чүү-даа чиптер.

Шүрженей ОНДАР.
Сүт-Хөл кожуун.

Ажыктыг сүмелер

САДЫП АЛЫКЧЫГА

Соолгу үеде бистиц садыгларывыста-даа, садыг шөлдериниде-даа ынзы-бүрү бараан аймаан элбээ-биле садып, сүмелеп турар болгай. А садып алыкчы кижиге ол бараанны шын, херектиин, шынарлыын шилип алыры кончуг чугула. Өртектер канчаар-даа аажок оскеп бо үеде ындыг болбас арга чок. Мындыг байдал тургустунуп келген таварылгада, бараан садып турар фирманыц магадылалдарын көөрге-ле билдине бээр: ук фирманыц садып алыкчының мүрнунга хүлээнген үүлдери хөй болган тудум, ол улустуц садып турары бараанныныц шынарынын эки болуп турары ол. Чижээлээргe, садыц алган телевизорунарныц көргүзери багай болза, ону халас кылып бээр бис дээниниц орнунга, өске телевизорга дораан орнап бээр бис деп магадылал талонунда айыткан болза, ол телевизорну орнаар ужур турбас, көргүзери тулган дээниниц 100% магадылалы ол болур-дур.

* * *

АКШ-та папияның кадыкшылынга хора чедирип болур шынары багай бараанны чурттуц девискээринге садары хоруглуг, ынчалаа-даа өске чурттарже үндүр садыц болур дугайында хоойлу бар. Ындыг, «кожазынга» садарыбиле кылып үндүрген бараанларныц чизезинге бисте хөйүбиле садыц турар «Камел», «Кент», «Мальборо», «Винстон» дээн ышкаш сигареталар кирип турар. Ында «АКШ-тан дашкаар садар» дээн бижикче таакпылаар улус кичээнгей салбайн турар. Ол сигареталарны шынары куду, составында никотин болгаш чук хой таакпыдан ону кылган болуп турар. Бо шынары куду продукцияныц бүгү Россияда, ооц иштинде Тывада хөйү-биле саттынып турарынын чылдагааны — өртээниц чиги болур. АКШ-тыц сайгарлыкчылары шынары багай-даа болза, үнелиг чиг этти үндүр октаарынын орнунга болбаазырадып бүдүргеш, өске таакпы аймаандан 3—4 катап чиик өртекке садып турар. А бистиц сайгарлыкчыларывыс өртээ чиик бараанны хөйү-биле садып эккеп турары ол.

Соолгу үеде даштыкыдан соөртүп кирип турар өске барааннар-биле бир домей, таакпы аймаан чуртче кирп болгаш, ооц шынарының дугайында бадыткал документини негеп турары өөрүнчүг. Ынчалза-даа бо чүүл таакпы делгээн баартактарга кажан чедери билдинмес.

* * *

Чыпшынмас шывыглыг сава тыптып келгенинден бээр ындыг-ла үр болбаан болгай. Ынчангаш чамдык садып алыкчылар бо савалар дугайында чедир билбейн турары чадавас.

Чыпшынмас шывыглыг саваны чуурга эптиг болгаш аңаа кылган чемге хой үс холуазы-биле кончуг таарымчалыг. Оон аңгыда, үске хаарган чем аймаа кадыкшылга хоралыг канцерогенниг үүлдер тывылдырар болгай. Чыпшынмас шывыглыг савага эвээш үс салгаш кылган чемниц шынары эки болурундан аңгыда, үстү камнап алырынга база ажыктыг. Ынчангаш мындыг сава өске савалар ышкаш дүрбүн чуурунга хой үе болгаш аар өртектиг үс чарыгдавас — ийи дакпыр камналгалыг, эки шынарлыг сава болур.

* * *

Чыпшынмас шывыглыг саваны ажыглаарының дүрүмнерин сагыыры чугула:

— Бир дугаар ажыглаарыныц бетинде чуггаш, кургадып алыр.

— Ону ыяап-ла изиг сугга чымчак пөс-биле чуур. Демирсывырыпдактан кылган тускай мочалка-биле чуп болбас.

— Демир серээ, бижек дээртип болбас. Чүге дээрге үнелиг шывыг хоорлу берип болур. Чем кылырда, ыяштан азы пластиктен кылган хүүрекчигештерни ажыглаар.

— Чыпшынмас шывыглыг саваны изиңнип каан суугу кырынга хөпертеп салбайн, чоорту изидер болза эки.

* * *

Соолгу үеде диш аарыгларынга удур чигири чок дайнаар тускай резин саатты эмчилер сүмелеп турар.

7 хардан орү назылыг уруглларга болгаш улуг улуска фторид составтыг резин саатты дайнаары күзенчиг. Ынчалза-даа диш чуур паста болгаш щётканы кандыг-даа резин саат солун шыдавас дээрзин утпазы чугула.

(«Спрос» журналдан очулдурган).

Телевидение

«Шын» солун неделя дургузунда телекөрүкчүлерге (Декабрь 23-тен 29-ка чедир)

Понедельник

ДЕКАБРЬ 23

РНТ. БИРГИ канал

15.00, 00.05 МЕДӘӘЛЕР.
15.20 «Лейтенант Марштың октаргайга камгалакчылары», м/с.
15.45 Марафон-15.
16.00 Сылдыстар шагы.
16.40 «Карин болгаш оон ыды».
17.10 Джэм.
17.35 Делегейни дескиндир.
18.00 МЕДӘӘЛЕР.
18.15 «Чаа өргүл», т/с.
19.10 СОЛУН КИЖИЛЕР, ЧУГУЛА АЙТЫРЫГЛАР ШАГЫ.
19.35 Аялганы тып көрем.
20.00 Бир әвес...
20.45 Тамчыктыг удуңар, чаштар.
21.00 YE.
21.45 «БАГЗ-2». «Компьютер одиссеязы».
22.50 «Мөңгүн шар». «Бродвейде «Современник».
23.35 Бут бомбүүнүң дугайында допчулал.
00.25—02.10 «Хараачыгайлар», уран-чечен фильм.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

7.00 «Эртенги экспресс.
7.25 Ажылче орукка.
7.35 «Адыр, сени шүве», м/ф.
8.00 МЕДӘӘЛЕР.
8.15 Бараанларны — почта дамчыштыр.
8.25 Эртенги экспресс-2.
8.56 Ретро-шлягер.
9.20 «Эргим редакция!».
9.45 «Санта-Барбара», т/с.
10.40 Бараанларны — почта дамчыштыр.
10.50 Дал-дүште.
11.15 Автограф.
11.20 Бараанларны — почта дамчыштыр.
11.25 «Палиха-14».
11.30 Ажыл-ишчи Россия.
12.00 МЕДӘӘЛЕР.
12.20 «Он ийи сандай», уран-чечен фильм, 1-ги сериязы.
13.30 Иванов, Петров, Сидоров болгаш өскелер-даа.
14.10 Лукоморье.
14.40 Аас чогаалының фестивалы.
14.55 Шимчевес хөренги садыы.
15.00 МЕДӘӘЛЕР.
15.20 Шуут чажыт.
16.20 Уругларга медәәлер.
16.35 «Академик Иванов», «Дензини канчаар чидирери», м/ф.
16.50 Блок-Нот. Музыка-информастыг программа.
17.05 Бистер.
17.35 Силерниң кады ажылдажылганар.
17.45 Янзы-бүрү чылдарның музыкаазы.

«ТЫВА» канал

18.00 Кадык болуулуңар.
18.20 «Диалог».
18.50 МЕДӘӘЛЕР.
19.00 «Кеземче херээниң чаа кодекизи».
19.20 ТЫВА ЧЕРДЕ.
19.45 Коллаж.

«РОССИЯ» канал

20.00 МЕДӘӘЛЕР.
20.20 «V.i.P». Онза чугула кижилер.
20.35 «Санта-Барбара», т/с.
21.35 Телескоп.
22.05 Понедельник санында детектив. «Бижектиң бизинде», хой сериялыг уран-чечен фильм.
00.00 МЕДӘӘЛЕР.
00.30 Бараанларны — почта дамчыштыр.
00.40—01.06 Удувайн, көрүп ал даан.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

10.00 БӨГҮН. ЭРТЕН.
14.00 «Миннишкин» дээр болуктен Сергей Колосовтуң «Профессор Готьениң хүн демдеглели» деп барымдаалыг фильми, 1-ги сериязы.
14.30 Эртенги сеанс. «Бистиң бичии Лоррейнивис», уран-чечен фильм (АКШ).
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
17.00 Россияның университеттери.

«РОССИЯ» канал

18.00 Л-клуб.
18.45 Чөптүг чоруктуң үези.
19.25—20.00 Чажыт камера-биле.

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.30 Дистанция 60.
21.30 Аныяк көрүкчүүнүң кинотеатры. «Ак-көк ыяш», уран-чечен фильм, 30-ги сериязы (Аргентина — Италия).
22.30 Бут бөмбүүнүң клуву.
23.00 БӨГҮН КЕЖӘӘ.
23.25 Хүннүң маадыры.
00.00 «Өске херээжен», уран-чечен фильм (АКШ).
01.25 РЕН ТВ көргүзер.
02.00 БӨГҮН КЕЖӘӘ.
02.35 Сериал шагы. «Дээрги истекчи», 7-ги сериязы. «Ийи кадар ийи — дөрт» (Франция).
03.30 Чай кадында.
04.00 БӨГҮН ДҮН ОРТУЗУНДА.
04.20—04.50 Дүн ортузунда теннис.

Вторник

ДЕКАБРЬ 24

РНТ. БИРГИ канал

6.00 ТЕЛЕӘРТЕН.
9.00, 15.00, 00.35 МЕДӘӘЛЕР.
9.15 «Чаа өргүл», т/с.
10.50 Чүү? Кана? Кажан?
12.00 МЕДӘӘЛЕР.
12.10 «ДЕЛЕГЕЙ».
12.55 «Федот-адыгжының, әрнин әрезинин дугайында», сатириктиг тоол.
13.50 КИЖИ БОЛГАШ ХООЙЛАР.
14.25 Брэйн ринг.
15.15 Пресс-экспресс.
15.20 «Лейтенант Марштың октаргайга камгалакчылары», м/с.
15.45 «Хөглүг КВАМпания» кварьете.
15.55 Мультитроллия.
16.10 Хуулгаазыннар, азы Синема.
16.40 «Карин болгаш оон ыды».
17.10 Он алды харлыгларга чедир болгаш оон-даа өрү назылыгларга.
17.35 Делегейни дескиндир.
18.00 МЕДӘӘЛЕР.
18.15 «Чаа өргүл», т/с.
19.10 СОЛУН КИЖИЛЕР, ЧУГУЛА АЙТЫРЫГЛАР ШАГЫ.
19.35 Аялганы тып көрем.
20.00 Леонид Филатов 50 харлап турар.
20.45 Тамчыктыг удуңар, чаштар.
21.00 YE.
21.45 «Коннектикутта Рождество». Арнольд Шварценеггерниң фильми.
23.35 «Федот-адыгжының, әрнин әрезинин дугайында», сатириктиг тоол.
01.00—01.15 Пресс экспресс.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

12.00 МЕДӘӘЛЕР.
12.20 «Санта-Барбара», т/с.
13.15 Бараанларны — почта дамчыштыр.
13.25 Автограф.
13.30 Ажыл-ишчи Россия.
13.55 Бараанларны — почта дамчыштыр.
14.00 Бөдүүнүнден бөдүүн.
14.30 Чажыт чугаалажыглар.
15.00 МЕДӘӘЛЕР.
15.20 Шимчевес хөренги садыы.
15.25 Иванов, Петров, Сидоров болгаш өскелер-даа.
16.05 Аас чогаалының фестивалы.
16.20 Уругларга медәәлер.
16.45 Уругларга медәәлер.
17.00 Месяцеслов.
17.10 Блок-Нот.
17.25 «Челленджерс», т/с.
17.55 «Здоровье», т/ж.

«ТЫВА» канал

18.05 «Тыва дугайында сактыышкын», т/ф.
18.15 Сыын кайнаар баргаыл...
18.40 МЕДӘӘЛЕР.
18.50 Дерги садыы.
19.15 Көдээде амыдырал.
19.35 МЕДӘӘЛЕР.
19.45 Коллаж.

«РОССИЯ» канал

20.00 МЕДӘӘЛЕР.
20.25 «V.i.P.». Онза чугула кижилер.
20.40 «Санта-Барбара», т/с.
21.45 Эр болгаш херээжен кижилер.
22.25 Телелотерея.
22.55 Ыржым бажың, С. Шолоховтуң программазы.
23.35 Кижи бүрүзү бодунуубиле.
23.50 Бараанларны — почта дамчыштыр.
00.00 МЕДӘӘЛЕР.
00.30 Янзы-бүрү чылдарның музыкаазы.
00.45—01.43 Хөгжүмнүг «МК» көкпажыгаш.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

10.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
14.00 «Миннишкин» деп болуктен Сергей Колосовтуң «Профессор Готьениң хүн демдеглели» дээр барымдаалыг фильми, 2-ги сериязы.
14.30 Эртенги сеанс. Билл Керр «Дасти — черлик ыт Динго» деп фильмде (Австралия).
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
17.00 Россияның университеттери».

«РОССИЯ» канал

18.05 Деткиишкин.
18.30 Онза канал.
18.35 Лидер-прогноз.
19.25—20.00 Неделяда бир катап.

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.30 Дистанция 60.
21.30 Аныяк көрүкчүүнүң кинотеатры. «Ак-көк ыяш», уран-чечен фильм, 31-ги сериязы (Аргентина-Италия).
22.30 Уругларга «Сезам кудумчу» деп программа.
23.00 БӨГҮН КЕЖӘӘ.
23.35 Хүннүң маадыры.
00.00 Эрги кино сонуургаарларга. Мишель Мерсье болгаш Робер Оссейн «Анжелика, ангелдер маркизи» деп фильмде (Франция-Германия — Италия).
02.00 БӨГҮН КЕЖӘӘ.
02.35 Сериал шагы. «Дээрги истекчи». 8-ки сериязы (Франция).
03.30 Чай кадында.
04.00 БӨГҮН ДҮН ОРТУЗУНДА.
04.20—05.20 Меломания: Маккартни-биле, «Чаа Делегейде концерт», 2-ги кезээ.

Среда

ДЕКАБРЬ 25

РНТ. БИРГИ канал

6.00 ТЕЛЕӘРТЕН.
9.00, 15.00, 00.15 МЕДӘӘЛЕР.
9.15 «Чаа өргүл», т/с.
10.05 Леонид Филатов 50 харлап турар.
10.45 Дириг амытаннар аймаа.
11.30 Аялганы тып көрем.
12.00 МЕДӘӘЛЕР.
12.10 «ДЕЛЕГЕЙ».
12.55 «Тажы Флоризельдиң ужуралдары», уран-чечен фильм, 1-ги сериязы.
14.00 Мультфильм.
14.20 Брэйн ринг.
15.15 Пресс-экспресс.
15.20 «Лейтенант Марштың октаргайга камгалакчылары», м/с.
15.45 Кактус болгаш К°.
15.55 До-ми-соль.
16.10 Джунглиниң кыйгызы.
16.40 «Карин болгаш оон ыды».
17.05 Тет-а-тет.
17.30 Делегейни дескиндир.
18.00 МЕДӘӘЛЕР.
18.15 «Чаа өргүл», т/с.
19.10 СОЛУН КИЖИЛЕР, ЧУГУЛА АЙТЫРЫГЛАР ШАГЫ.
19.35 Аялганы тып көрем.
20.00 ТЕМА.
20.45 Тамчыктыг удуңар, чаштар.
21.00 YE.
21.45 «Гипаралыг кыс», уран-чечен фильм.
23.30 Хит-парад.
00.35—01.00 Пресс-экспресс.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

7.00 Эртенги экспресс.
7.25 Ажылче орукка.
7.35 «Адыр, сени шүве», м/ф.
8.00 МЕДӘӘЛЕР.
8.25 «Адыр, сени шүве», м/ф.
8.45 Бараанларны — почта дамчыштыр.
8.55 Эртенги экспресс-2.
9.25 Ретро-шлягер.
9.50 «Эргим редакция!».
10.15 «Санта-Барбара», т/с.
11.10 Бараанларны — почта дамчыштыр.
11.20 Дал-дүште.
11.50 Базым санында.
12.00 МЕДӘӘЛЕР.
12.20 «Он ийи сандай», уран-чечен фильм, 2-ги сериязы.
13.30 Автограф.
13.35 Бараанларны — почта дамчыштыр.
13.40 Силерниң кады ажылдажылганар.
13.45 Ажыл-ишчи Россия.
14.15 Иванов, Петров, Сидоров болгаш өскелер-даа.
14.55 Шимчевес хөренги садыы.
15.00 МЕДӘӘЛЕР.
15.20 Блок-Нот.
15.35 Бөдүүнүнден бөдүүн.
16.05 Аас чогаалының фестивалы.
16.20 Боду режиссер.
16.55 Лукоморье.
17.20 Уругларга медәәлер.
17.35 «Челленджерс», т/с.

«ТЫВА» канал

18.05 «Чус-чус чылдарның чаңгызы». Телефильм.
18.15 «Чүректе арткан сактыышкыннар». Композитор С. Базыр-оолдуң дугайында.
18.35 МЕДӘӘЛЕР.
18.45 Салчак Токаның 95 чылынга. Сактыышкыннар.
19.10 Мээң амыдыралым — мээң холумда.
19.35 МЕДӘӘЛЕР.
19.45 Коллаж.

«РОССИЯ» канал

20.00 МЕДӘӘЛЕР.
20.20 «Санта-Барбара», т/с.
21.20 Хоорайжыгаш.
22.00 Москвада тергиин мода.
23.20 Ыржым хүрээлер.
23.50 Бараанларны — почта дамчыштыр.
00.00 МЕДӘӘЛЕР.
00.30 Кижи бүрүзү бодунуубиле.
00.45 Янзы-бүрү чылдарның музыкаазы.
01.00—01.25 Удувайн, көрүп ал даан.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

10.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
14.00 «Миннишкин» деп болуктен Сергей Колосовтуң «Профессор Готьениң хүн демдеглели» деп барымдаалыг фильми, 3-кү сериязы.
14.30 Джейн Сеймур «Доктор Угол, херээжен эмчи» деп сериалда, 1-ги сериязы (АКШ).
15.30 Уругларга «Сезам кудумчу» деп программа.
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
17.00 Россияның университеттери.

«РОССИЯ» канал

18.05 «Здоровье», т/ж.
18.15 «Домино». Михаил Боярский.
18.45 Ада-чуртчулар.
19.10 Губернаторлар клуву.
19.40 «V.i.P». Онза чугула кижилер.

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.30 Дистанция 60.
21.30 Аныяк көрүкчүүнүң кинотеатры. «Ак-көк ыяш», уран-чечен фильм, 32-ги сериязы (Аргентина-Италия).
22.30 Уругларга «Сезам кудумчу» деп программа.
23.00 БӨГҮН КЕЖӘӘ.
23.35 Хүннүң маадыры.
00.00 Эрги кино сонуургаарларга. Мишель Мерсье, Жан-Луи Трентиньян болгаш Жан Рошфор «Тергиин Анжелика» деп фильмде (Франция — Германия — Италия).
01.45 «Доктор Угол».
02.00 БӨГҮН КЕЖӘӘ.
02.35 Сериал шагы. «Дээрги истекчи», тоску сериязы (Франция).
03.30 Чай кадында.
04.00 БӨГҮН ДҮН ОРТУЗУНДА.
04.20—05.20 «Обломов кафе».

Четверг

ДЕКАБРЬ 26

РНТ. БИРГИ канал

6.00 ТЕЛЕӘРТЕН.
9.00, 12.00, 00.40 МЕДӘӘЛЕР.
9.15 «Чаа өргүл», т/с.
10.05 Рождество «Ла Скалада».
11.20 «Мегечилер шивәзи», м/ф.
11.35 Смак.
12.10 «ДЕЛЕГЕЙ».
12.55 «Тажы Флоризельдиң ужуралдары», уран-чечен фильм, 2-ги сериязы.
14.00 «Буурул адыг», м/ф.
14.20 Брэйн ринг.
15.00 МЕДӘӘЛЕР.
15.15 Пресс-экспресс.
15.20 «Лейтенант Марштың октаргайга камгалакчылары», м/с.
15.45 Лего-го.
16.10 Тип-тоник.
16.40 «Карин болгаш оон ыды».
17.05 Рок-кичээл.
17.35 Делегейни дескиндир.
18.00 МЕДӘӘЛЕР.
18.15 «Чаа өргүл», т/с.
19.10 СОЛУН КИЖИЛЕР, ЧУГУЛА АЙТЫРЫГЛАР ШАГЫ.
19.30 Джентльмен-шоу.
20.00 «Мээң өг-бүлем».
20.45 Тамчыктыг удуңар, чаштар.
21.00 YE.
21.45 «Кадыг тоорукчугаш», уран-чечен фильм.
23.20 «Обоз».
00.30—00.55 Пресс экспресс.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

7.00 Эртенги экспресс.
7.25 Ажылче орукка.
7.35 «Адыр, сени шүве», м/ф.
8.00 МЕДӘӘЛЕР.
8.25 Бараанларны — почта дамчыштыр.
8.35 Эртенги экспресс-2.
9.05 Ретро-шлягер.
9.30 «Эргим редакция!».
9.55 «Санта-Барбара», т/с.
10.50 Бараанларны — почта дамчыштыр.
11.00 Дал-дүште.
11.25 Ажыл-ишчи Россия.
11.55 Автограф.
12.00 МЕДӘӘЛЕР.
12.20 «Он ийи сандай», уран-чечен фильм, 3-кү сериязы.
13.45 Экспошарм.
13.55 Иванов, Петров, Сидоров болгаш өскелер-даа.
14.35 Репортер.
14.55 Шимчевес хөренги садыы.
15.00 МЕДӘӘЛЕР.
15.20 Эр болгаш херээжен кижилер.
16.00 Аас чогаалының фестивалы.
16.45 Лукоморье.
16.40 Уругларга медәәлер.
16.55 Месяцеслов.
17.05 Блок-Нот.

«ТЫВА» канал

17.15 Спорттуң тергииниери-96. Репортаж.
17.50 Халдавыр, КВН-96 (Кызыл).
18.10 МЕДӘӘЛЕР.
18.20 Хөгжүмнүг байыр.
18.55 «Таныжыңар...» Ток-шоу.
19.35 МЕДӘӘЛЕР.
19.45 Коллаж.

«РОССИЯ» канал

20.00 МЕДӘӘЛЕР.
20.20 «Санта-Барбара», т/с.
21.20 Рек-тайм.
21.40 Шарман-шоу.
22.10 «Чер кезиц чоруур кижи», уран-чечен фильм, 9-ку сериязы.
23.05 Кижи бүрүзү бодунуубиле.
23.20 Бараанларны — почта дамчыштыр.
00.00 МЕДӘӘЛЕР.
00.30—02.25 «Октаргайның од таллазында», уран-чечен фильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

10.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
14.00 «Миннишкин» дээр болуктен Сергей Колосовтуң «Профессор Готьениң хүн демдеглели» деп барымдаалыг фильми, 4-кү сериязы.
14.30 «Доктор Кунн, херээжен эмчи», 2-ги сериязы (АКШ).
15.30 Уругларга «Сезам кудумчу» деп программа.
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
17.00 Россияның университеттери

«РОССИЯ» канал

17.15 «Челленджерс», т/с.
17.45 Телекоммуникациялар аймаа.
17.55 Петербургтуң сезонныры.
18.20 Э. Памфиловаяга «удур демисел».
18.35 Янзы-бүрү чылдарның музыкаазы.
18.50 Бешки чаа дугуй.
19.30 «Сылдысты белек кылдыр сөңнәйн», м/ф.
19.40—20.00 «V.i.P.». Онза чугула кижилер.

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.30 Дистанция 60.
21.30 Аныяк көрүкчүүнүң кинотеатры. «Ак-көк ыяш», уран-чечен фильм, 33-кү сериязы (Аргентина — Италия).
22.30 Уругларга «Сезам кудумчу» деп программа.
23.00 БӨГҮН КЕЖӘӘ.
23.35 Хүннүң маадыры.
00.00 Эрги кино сонуургаарларга. Мишель Мерсье, Робер Оссейн болгаш Жан Рошфор «Анжелика болгаш хаан» деп фильмде (Франция — Германия — Италия).
01.45 «Доктор Угол».
02.00 БӨГҮН КЕЖӘӘ.
02.35 Сериал шагы. «Дээрги истекчи», 10-гу сериязы (Франция).
03.30 Чай кадында.
04.00 БӨГҮН ДҮН ОРТУЗУНДА.
04.20—06.45 Андрей Тарковский. «Өргүл», уран-чечен фильм (Швеция — Франция — Великобритания).

Пятница

ДЕКАБРЬ 27

РНТ. БИРГИ канал

6.00 ТЕЛЕӘРТЕН.
9.00, 12.00, 15.00, 00.15 МЕДӘӘЛЕР.
9.15 «Чаа өргүл», т/с.
10.10 «Мээң өг-бүлем».
10.50 Догереги бажында барда.
11.25 Ойна-ла, гармонь.
12.10 «ДЕЛЕГЕЙ».
12.55 «Тажы Флоризельдиң ужуралдары», «3-кү сериязы.
14.00 «Дарган-илбичи», м/ф.
14.20 Брэйн ринг.
15.15 Пресс-экспресс.
15.20 «Лейтенант Марштың октаргайга камгалакчылары», м/с.
15.45 «Джек — күүтүүнүң тилекчизи», фильм-тоол.
17.25 «Силерни кажан-даа утпас бис». Концерт.
18.00 МЕДӘӘЛЕР.
18.20 «Чаа өргүл», т/с.
19.10 Агаар.
19.15 КИЖИ БОЛГАШ ХООЙЛУ.
19.45 Хуулгаазыннар шөлү.
20.45 Тамчыктыг удуңар, чаштар.
21.00 YE.
21.45 Сураглыг истекчилер: Коломбо «Маскарад» деп детективте.
23.30 Көрүш.
00.35 «Дүн ортузунуң соовда», триллер.
02.15—02.35 Пресс-экспресс.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

7.00 Эртенги экспресс.
7.25 Ажылче орукка.
7.35 «Адыр, сени шүве», «Кызыл бөргчүгеш», м/ф.
8.00 МЕДӘӘЛЕР.
8.25 Бараанларны — почта дамчыштыр.
8.35 Эртенги экспресс-2.
9.05 Ретро-шлягер.
9.30 «Эргим редакция!».
9.55 «Санта-Барбара», т/с.
10.50 Бараанларны — почта дамчыштыр.
11.00 Дал-дүште.
11.30 Ажыл-ишчи Россия.
12.00 МЕДӘӘЛЕР.
12.20 «Он ийи сандай», уран-чечен фильм, 4-кү сериязы.
13.40 Ажыл-ишчи Россия.
14.10 Иванов, Петров, Сидоров болгаш өскелер-даа.
14.50 Бараанларны — почта дамчыштыр.
14.55 «Палиха-14».
15.00 МЕДӘӘЛЕР.
15.20 Шимчевес хөренги садыы.
15.25 «Солдаттарга реквием».
16.20 Лукоморье.
16.45 Уругларга медәәлер.
17.00 Блок-Нот. Музыка-информастыг программа.

«ТЫВА» канал

17.15 «Сөөлгү хам», телефильм.
17.40 Бистиң адрезивис: Кызыл телестудия...
18.10 МЕДӘӘЛЕР.
18.20 «Харлыг кыжын үнмес харын ону сагынгаш чоор». С. Есенин. 100 харлаанынга.
18.50 Аныяктарның чаа чылда каналы.
19.20 АЗИЯ ТӨВҮ.
19.45 Коллаж.

«РОССИЯ» канал

20.00 МЕДӘӘЛЕР.
20.20 «Санта-Барбара», т/с.
21.20 «Эх, оруктар».
21.50 «Чер кезиц чоруур кижи», уран-чечен фильм (АКШ), 10-гу сериязы.
22.45 Баскетбол. Александр Беловка тураскаатканы Рождество маргылдаазы. Түннел оюн.
00.00 МЕДӘӘЛЕР.
00.35 Бараанларны — почта дамчыштыр.
00.45—02.10 «Нофелет кайдал?», уран-чечен фильм.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

10.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
14.00 «Миннишкин» дээр болуктен Сергей Колосовтуң «Профессор Готьениң хүн демдеглели» деп барымдаалыг фильми, 5-ки сөөлгү сериязы.
14.30 «Доктор Кунн, херээжен эмчи», 3-кү сериязы (АКШ).
15.30 Уругларга «Сезам кудумчу» деп программа.
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
17.00 Россияның университеттери.

«РОССИЯ» канал

17.15 Янзы-бүрү оюннар.
18.05 И. Гайдн. «Анданте».
18.15 Базым санында.
18.25 Төнчу чок аян-чорук.
18.50 Янзы-бүрү чылдарның музыкаазы.
19.05 Боду режиссер.
19.40—20.00 «V.i.P». Онза чугула кижилер.

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
20.30 Дистанция 60.
21.30 Аныяк көрүкчүүнүң кинотеатры. «Ак-көк ыяш», уран-чечен фильм, 34-кү сериязы (Аргентина — Италия).
22.30 Бут бөмбүүнүң клуву.
23.00 БӨГҮН КЕЖӘӘ.
23.35 Хүннүң маадыры.
00.00 Эрги кино сонуургаарларга. Мишель Мерсье болгаш Робер Оссейн Бернар Бордериниң «Оожургавас Анжелика» деп фильмде (Франция — Германия — Италия).
01.30 Орус альбом. «Сүткин болгаш К°» болук.
02.00 БӨГҮН КЕЖӘӘ.
02.35 Сериал шагы. «Дээрги истекчи», 11-ги сериязы (Франция).
03.30 Чай кадында.
04.00 БӨГҮН ДҮН ОРТУЗУНДА.
04.20 Лаура Антонелли болгаш Паоло Вилладжо Серджо Корбуччиниң «Римини, Римини» деп фильмиде (Италия).
06.20—07.55 Дүнеки канал. Делегейниң эротиктиг шоузу.

Суббота

ДЕКАБРЬ 28

РНТ. БИРГИ канал

7.50 А. Миронов болгаш А. Калягин С. Колосовтуң Тоолдаашкын» деп фильминде.
9.20 «Компьютер дайынналары-2», сериалдың баштайгы көргүзүү.
9.45 Хүү библиотека.
10.00 МЕДӘӘЛЕР.
10.10 Лама сөзү Митрополит Кирилл.
10.30 Аязатчай болба.
11.00 Эртенги почта.
11.35 Смак.
12.00 Третьяковкага эгиттингени. Бир чуруктуң төөгүзү.
12.25 «Диканька чоогунда хуторга кежээлер», уран-чечен фильм.
13.40 Угаанныгбайлар.
14.25 «Ия» демдек езугаар.
15.00 МЕДӘӘЛЕР.
15.20 «Союзмультфильм» көргүзер.
16.10 Америка М. Таратутаныр көргени-биле.
16.40 Дириг амытаннар аймаа.
17.15 Төөгүнүң арыннары.
18.00 МЕДӘӘЛЕР.
18.20 Агаар.
18.25 «Ералаш».
18.50 «Алдын серия». Владимир Высоцкий «Петр хаан арашты канчаар кадайландырганының дугайында тоол» деп фильмде.
20.45 Тамчыктыг удуңар, чаштар.
21.00 YE.
21.35 Дамчыдылгалар программазы.
21.40 Чүү? Кана? Кажан?
23.00 «Каламбур».
23.35 Френк Синатра «Хоорайда» деп музыкалыг фильмде.
01.15 Пресс-экспресс.
01.35—01.40 Дамчыдылгалар программазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

8.00 МЕДӘӘЛЕР.
8.25 Лукоморье.
8.50 «Мазай ирейниң аалчылар бажыңы».
9.05 «Теремок».
9.20 «Чаа чыл дугайында тоол», м/ф.
9.45 Силернин чагааларыцар езугаар.
10.15 Ном саны.
10.30 Вертикаль.
11.00 Он бир шакта МЕДӘӘЛЕР.
11.15 «Здоровье», т/ж.
11.30 Эртенгиниц мендизиби-ле.
12.00 «Эмчини чаладынар бе?».
12.30 Чажыт чугаалажыглар.
12.55 «Россияда шулукчу — шулукчуден артык шулукчу», Е. Евтушенковуң программазы.
13.20 Бөдүүнүнден бөдүүн.
13.50 Дөрбелчинде куруг.
14.20 Оон өске, чүү-даа чок...
14.35 Де-факто.
15.00 Культура садыы.
15.30 Кызыгаар чок бут бөмбүү.
16.00 «Битла. Улуг дөрт», д/ф. 5-ки сериязы.
17.00 Тураскаадыг.
18.00 МЕДӘӘЛЕР.
18.20 Тус-туста ойнаар.
18.45 Эстрада сылдыстары юбилейде.
20.15 Михаил Задорнов-биле кежээ.
21.40 «Дик Трейси», уран-чечен фильм.
23.30 Делегей хоорайларының дүнеки амыдыралы.
00.00 МЕДӘӘЛЕР.
00.35—01.30 «А» программа.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

12.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
14.00 Эрги кино сонуургаарларга. Людмила Касаткина, Ролан Быков, Роман Ткачук болгаш Валентин Никулин Сергей Колосовтуң «Душечка» деп фильминде.
15.30 Телеоюн.
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
17.00 Хоккей. НХЛ-диң доктаамал маргылдаалары. «Тампа-Бэй» — «Флорида».
19.30 Панорама.
20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
21.00 Дыштаныр хүннерде сериал. «ТРЭ», 6-гы сериязы (АКШ).
21.30 Ном садыы.
22.00 Аныяк көрүкчүүнүң кинотеатры. «Кижи-эзремчигей», 7-ги сериязы (АКШ).
22.30 РЕН ТВ көргүзер: «Догшоу. Мен болгаш ыдым».
23.00 БӨГҮН КЕЖӘӘ.
23.30 Владимир Познериниц программазы.
00.20 «Россияда кем-херек үүлгедиишкини: амгы байдалы», 11-ги фильм.
01.00 Намедни.
02.00 БӨГҮН КЕЖӘӘ.
02.35 Ойнаар-кыстар.
02.50 Эрги кино сонуургаарларга. Мишель Мерсье болгаш Робер Оссейн «Анжелика болгаш султан» деп фильмде (Франция — Германия — Италия).
04.35 Үшкүзү.
05.20—06.50 Дүнеки канал. «Плейбой».

Воскресенье

ДЕКАБРЬ 29

РНТ. БИРГИ канал

8.00 Фильм-тоолун баштайгы көргүзүү.
9.30 Мультфильмнер.
10.00 МЕДӘӘЛЕР.
10.15 Орук, демдеглелдери әвес үүлдер.
10.30 Догереги бажында барда.
11.10 Эртенги сылдыс.
12.00 Россиңга бараан болуп тур мен.
12.30 Ойна-ла, гармонь.
13.00 Н хоорайда.
13.30 «Кустонуң командазының суг адаанга аян-чоруу».
14.25 Каткы-хөй панорамаазы
15.00 МЕДӘӘЛЕР.
15.20 Дмитрий Хворостовский...
16.00 Аян-чорукчулар клуву.
16.45 Бир-ле катап.
16.55 Мультфейерверк: «Кыскыл пантера», «Вулинин болгаш оон өөрүнүң ужуралдары».
17.40 Чүгле өлүү.
18.15 Аас-кежиктиг таварылга.
19.05 «Ак дойду» клуб.
20.00 YE.
20.55 Пьер Ришар «Ойнаарак» деп комедияда.
22.55 «Сөөлгү үнелиг эт», ужуралдарлыг фильм.
00.30 МЕДӘӘЛЕР.
01.00—01.05 Дамчыдылгалар программазы.

ИЙИГИ ПРОГРАММА

«РОССИЯ» канал

8.00 Мультфильм.
8.25 Пилигрим.
8.55 «Соок-ирейниң Чаа чылда ыржыгажы», м/ф.
9.00 Лотто-миллион.
9.15 Даңгырак.
9.40 Чаштарның чугаалары.
10.10 «Савва» бөлүктүң шаналы.
10.15 Эртенги сылдыс.
11.00 Он бир шакта МЕДӘӘЛЕР.
11.15 Парламент неделязы.
11.45 «Буурул адыг», м/ф.
12.00 Чер кырында чурттап чоруур кижи.
12.25 Ном саны.
12.55 Телеоюн.
13.20 Бөдүүнүнден бөдүүн.
13.50 Оон өске, чүү-даа чок...
14.10 Дириг амытаннар аймаа.
14.40 Орус караоке.
15.30 Шупту улус ынча диижип турар.
15.45 «Битла. Улуг дөрт», барымдаалыг фильм.
15.45 «Эрги квартира. 1950 чыл».
18.00 МЕДӘӘЛЕР.
18.25 Хуулгаазыннар, азы Дисней. «Тенекпей», «Аладдин», м/т.
19.25 Ксюшаныныга.
20.00 Светлана Сорокина болгаш Эдуард Сагалаев «Ажык медәәлер» деп программада
21.00 Үзел.
21.55 Орус лото.
22.40 «Андрей Тарковский: сактыышкын», барымдаалыг фильм.
23.10 «Дөрттүн чүректери», уран-чечен фильм.
00.50 «К-2» көргүзер.
01.45 Рек-тайм.
02.40—03.07 Телескоп.

ҮШКҮ ПРОГРАММА

ХАМААРЫШПАС ТВ канал

12.00 БӨГҮН ЭРТЕН.
14.00 Аныяк көрүкчүүнүң кинотеатры. «Хоорайдан келген уруг», уран-чечен фильм.
15.15 Элээдилерге программа.
15.30 «Мени билип кор» деп телеоюн.
16.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
17.00 Эрги кино сонуургаарларга. «Четкер болгаш он чагыг», уран-чечен фильм (Франция — Италия).
19.00 ХТВ-нин музыкалыг каналы.
19.25 Дыштаныр хүннерде сериал. «ТРЭ», 7-ги сериязы (АКШ).
20.00 БӨГҮН ХҮНДҮС.
21.00 Телеоюн, 8-ки үндүрүлгези.
22.30 Телеоюн.
23.00 БӨГҮН КЕЖӘӘ.
23.30 «Майамиден келген душтук», уран-чечен фильм.
01.00 Түннелдери.
02.10 «Кареп Моккой — ол дээрге шыңгыы кижи», уран-чечен фильм (АКШ).
04.05—05.05 «Салгал-96» деп музыкалыг фестиваль.

Кызыл хоорай, Красноармейская, 100, индекс 667000.

ТУРГУЗУКЧУЛАРЫ: Тыва Республиканың Чазаа болгаш «Шын» солун редакциязының коллективи.

Кол редактор
В. Ф. ЧАДАМБА.

РЕДАКЦИЯНЫН КОЛЛЕГИЯЗЫ: Н. С. БАЗЫР (кол редакторнуң оралакчызы), М. К. КАЛЧАН (улетпүр киллизинин эргелекчизи), Т. П. ХЕРТЕК (ниитилел киллизинин корреспондентизи), Е. О. СЕВЕКПИТ (корректор).

РЕДАКЦИЯНЫН ТЕЛЕФОННАРЫ:
Кол редактор — 3-43-34; келген кижилер күлээп алыр чер — 3-34-26; кол редакторнуң оралакчылары — 3-33-91; 3-34-17; харыысалгалыг секретарь — 3-34-92, оралакчылары — 3-45-93.

КИЛДИСТЕР: ниитилел амыдыралы — 3-34-19; 3-34-98, улетпүр — 3-34-49; 3-36-73; көдээ ажыл-агый — 3-36-82, культура, өөредилге болгаш чогаал — 3-39-15; медәәлер болгаш спорт — 3-34-57; очулга — 3-34-39; 3-34-93; чаа — 3-39-03; корректорлар — 3-41-23; үндүрүкчүлер — 2-27-41; солун келбейн барганда — 3-57-92; 3-14-94; бухгалтерия — 3-41-16; чарлаллар киллизи — 3-34-39.

Агар саны: КБ «Тыва кредит» № 363406, корр. сч. 700161629, МФО 049304729, ИНН—1701008465.

Солун Россия Федерациязының Парлалга болгаш массалыг информация чепсектериниң галазы-биле хоойлуулгазының чагыылгазынга контроль болгаш бүрүткелинин Тыва девискээр эргелелинде бүрүткеттинген.
Бүрүткеттирген дугаары — Т-00007
Солунда парлаттынган материалдарның, авторларының бодаллары редакцияның гуружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттынган саннары болгаш эске-даа фактылары, дыннадыглары дээш авторлар боттары харыылаар.

Солун неделада 5 катап үнер. Хемчээли 2 парлаар ама. Тиражы 6015. Чагыг № 106—247.